

ZIEN IN HET DONKER

DOCENTY:
PROF. E. HOMBURG

SARA EVERAARTS
1528986
POSTVAK 90
1 JULI 2010
BACHELOR SCRIPTIE
AANTAL WOORDEN:16194

Inleiding

Bij een bezoek aan de gangenstelsels van de Sint Pietersberg ontkomt geen enkele bezoeker aan de vele handtekeningen die overal op de muur geschreven zijn. Soms zijn deze handtekeningen jong, maar er zijn er ook bij uit de vijftiende eeuw. Eeuwen geleden bezochten mensen dus al de gangenstelsels en zij lieten daar hun namen achter.

Bij een eerste benadering van de Sint Pietersberg in de literatuur valt meteen op, op hoeveel verschillende gebieden de berg¹ iets te vertellen heeft. De berg heeft een geologische maar ook een historische geschiedenis. Er werkten blokbrekers², landeigenaren, champignon- of kardoenkwekers. Er zijn talloze fossiele, maar ook levende dieren te vinden. Iedereen heeft in deze onderwerpen zijn eigen voorkeuren. Waarvoor men zich interesseert, in wetenschappelijk opzicht maar ook wanneer men eenmalig een bezoek brengt aan de gangenstelsels van de Sint Pietersberg is afhankelijk van vele factoren. Dit is niet alleen persoonlijk maar ook cultuur- en dus tijdgebonden. Lange tijd werd in de zeeën de overblijfselen van de zonvloed gezien, en dus als ruw, slecht en niet-perfect bestempelt³. Men kijkt steeds door een gekleurde bril naar de werkelijkheid. Hierdoor rijst vanzelf de vraag: op welke manier keken de bezoekers uit vorige eeuwen naar de gangenstelsels? Waar keken ze naar en wat vonden ze belangrijk? Kortom: Welke ontwikkelingen en constanten zijn er te zien in de manier waarop bezoekers de gangenstelsels van de Sint Pietersberg beleven?

Om op deze vraag een antwoord te vinden zal ik verschillende aspecten van deze bezoeken belichten. Ik zal laten zien hoe globaal twee periodes te onderscheiden zijn: die van individueel en vooral op persoonlijke ontwikkeling gerichte bezoeken en die van het latere massatoerisme. Voor deze eerste periode zal ik gebruik maken van verslagen die beginnen midden 16^e eeuw en eindigen halverwege de 19^e eeuw. Zoals ik later ook al zal aangeven beginnen zich rond de tweede helft van de 19^e eeuw veranderingen voor te doen in het toerisme. Welke dat zijn, komt daarna aan de orde. In deze periode vindt er bovendien een verandering plaats in het beschikbare bronnenmateriaal. Er worden dan veel reisgidsen uitgegeven, maar het aantal reisverslagen neemt af. Toch zijn ook dit bruikbare bronnen. De manier waarop de gangenstelsels aan de bezoeker getoond worden, ook middels reisgidsen, staan immers in een directe relatie met de manier waarop de bezoekers de gangenstelsels zullen ervaren. Immers, de manier waarop iets vertelt en aangeboden wordt is

¹ Echte berglopers gebruiken voor de onderaardse kalksteengroeven meestal de aanduiding “berg”, als in “we gaan de berg in”. Ik sluit me bij dat gebruik aan.

² De naam blokbreker komt van het feit dat na het uitzagen van de zijanten van een blok mergel, de onderkant werd losgebroken. Blokbrekers waren meestal boeren die in de winter in loondienst in de mergelmijnbouw werkten.

³ Corbin, A. (1989) *Het verlangen naar de kust*. J. Holierhoek (vert.) Nijmegen: SUN. P. 10.

bepalend voor de manier waarop iets gezien wordt. Aan de andere kant is de manier waarop iets aangeboden wordt afhankelijk van de manier waarop naar iets gekeken wordt.

Als laatste zal ik proberen als algehele conclusie een antwoord te geven op de vraag welke ontwikkelingen en constanten er te zien zijn tussen de verschillende aan bod gekomen periodes, in de manier waarop bezoekers de gangenstelsels van de Sint Pietersberg beleven.

Hoofdstukkenindeling

Inleiding.....	1
Hoofdstukkenindeling	3
1 Een inleidende geschiedenis van de Sint Pietersberg.....	4
1.1 Het ontstaan van de berg en haar gangenstelsels.....	4
1.2 De eerste opschriften en tekeningen.....	7
2 Bezoeken aan de St. Pietersberg vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw tot eind negentiende eeuw; een algemene beschrijving	10
2.1 Inleiding: le grand tour	10
2.2 Reisverslagen.....	11
3 Veranderingen, verschillen en constanten.....	20
3.1 De Sint Pietersberg als steengroeve.....	20
3.2 Een donker en stil labrynt.....	21
3.3 Verhalen over de berg als oord van gevaar.....	22
3.4 De vondst van de Mosasaurus.	24
3.5 Een Romeinse oorsprong?.....	25
3.6 Bijzondere plekken in de gangenstelsels.....	27
3.7 Tussen conclusie: de globale lijn	33
4 De opkomst van het (massa) toerisme in Maastricht en de Sint Pietersberg vanaf het einde van de negentiende eeuw.....	35
4.1 Het beroep van gids.....	35
4.2 Opkomst van de VVV's als spiegel van het opkomend toerisme	37
4.3 De periode na de tweede wereldoorlog: interesse en onderzoek.....	43
4.4 De periode na de tweede wereldoorlog: Rondleidingen en toerisme.....	45
5 Reiservaringen in de negentiende en twintigste eeuw.....	47
5.1 Reizen vanuit reisgidsen	47
Conclusie	51
Bronnenlijst	52
Lijst van gebruikte afbeeldingen	56
Bijlages.....	58
Bijlage 1: Tabellen van genoemde onderwerpen.....	59
Bijlage 2: Overzichtskaart van gangenstelsels van de Sint Pietersberg met detailkaarten waarop bezienswaardigheden zijn aangegeven.....	61

1 Een inleidende geschiedenis van de Sint Pietersberg

1.1 Het ontstaan van de berg en haar gangenstelsels.

De mergellagen⁴ van de Sint Pietersberg zijn ontstaan in een periode van het krijt, zeventig tot vijftien miljoen jaar geleden. Deze periode wordt het Maastrichtien genoemd. Op de plaats van de Sint Pietersberg bevond zich toen een zee, van ongeveer 40 meter diep. Hierin leefden micro-organismen, schelpen en koralen waarvan het skelet opgebouwd was uit kalk. Bij het sterven van deze diertjes kwamen de skeletten op de zeebodem terecht, waarna met behulp van de druk van het water en opeenvolgende lagen de uiteindelijke mergel werd gevormd⁵. In de mergel zijn er ook nog herkenbare skeletten en schelpen als fossiel terug te vinden.⁶ Het belangrijkste in de Pietersberg gevonden fossiel is de Mosasaurus, een hagedisachtige uit de prehistorie, waarvan in 1770 door Hoffmann een onderkaak werd gevonden.

Na de periode van het krijt verlandde de Sint Pietersberg, om vervolgens in het Oligoceen⁷ weer in een zee te veranderen. Ook in deze periode wordt weer mergel gevormd. In latere perioden worden zand, grint en löss afgezet die de mergellaag afdekken en zorgen voor een vruchtbare bovenlaag⁸.

Door de zuurstof en het koolzuur van het regenwater in combinatie met het zuur uit humusrijke grond wordt op sommige plaatsen waar dit regenwater doorsijpelt de kalk opgelost. Hierdoor ontstaan in de loop der tijd zogenaamde geologische aardpijpen, verticale holtes in de mergel waardoor grond naar beneden kan komen. Deze aardpijpen groeien door meer doorlopend zuur water⁹. Overigens zijn deze aardpijpen weer de verklaring voor de zogenaamde 'druppel' die elders in de tekst behandeld worden.

De eerste ontginning van de mergel vond waarschijnlijk al plaats voor de Romeinse tijd. In eerste instantie ging het hier om het loshalen van mergel die gebruikt werd als meststof. De Romeinse

⁴ We gebruiken hier steeds de term "mergel" en sluiten daarmee aan bij het gangbare taalgebruik. In feite zouden we moeten zeggen: kalksteen; mergel is in feite een specifieke vorm van kalksteen waarvan in de Sint Pietersberg geen sprake is..

⁵ Anoniem (1966) *NOTA betreffende de betekenis van het zonneberg gangenstelsel in de Sint Pietersberg*. Provincie waterstaat Limburg, p. 13.

⁶ Anoniem, 1966, p. 14.

⁷ De periode die we nu het Oligoceen noemen duurde van 33 tot 23 miljoen jaar geleden.

⁸ Felder, P.J. (1983) *De geologie van de Sint Pietersberg: diepgaand onderzoek na 1938*. In: Ir. D.C. Van Schaik, e.a.. *De Sint Pietersberg*. Thorn: EF & EF, pp. 442-423.

⁹ Caris, J. (ed.) (1999) *Opleiding grottengids*. Maastricht: VVV, P. 6-3.

geschiedenis­schrijver Marcus Terentius Varro die leefde van 116 tot 27 voor Christus schreef al over dit gebruik van de mergel. Hierbij ontstonden waarschijnlijk nog geen groeves, maar werd de mergel gewonnen door middel van dagbouw: het uithalen van mergel vanaf de bovenkant, waarschijnlijk op plekken waar de mergel door erosie onder de bovenlaag uitkwam¹⁰. In de Romeinse tijd werden ook mergelblokken gebruikt voor gebouwen. Gaius Plinius Secundus schrijft rond 77 na Christus over deze bouwsteen. De resten van Romeinse bouwwerken die rond Maastricht zijn gevonden bevatten eveneens delen gebouwd in de Maastrichtse mergel, hoewel de steen die gebruikt werd, ook kalksteen, voor het grootste deel geïmporteerd werd¹¹. Of de Romeinen ook onderaardse groeves aanlegden is onduidelijk en hierover zijn verschillende meningen¹². Waarschijnlijk is dit echter niet.

Na de Romeinse tijd, vanaf de 5^e eeuw wordt er geen mergel meer gebruikt, noch als bouwsteen noch als meststof. Waarschijnlijk is dit te wijten aan de algehele terugval in welvaart, veiligheid en technische kennis na het uiteenvallen van het Romeinse rijk. Pas in de 13^e eeuw komt mergelwinning weer op gang, als urbanisatie en welvaart toenemen¹³. In de 14^e en 15^e eeuw beleeft mergelwinning een hoogtepunt. Stadsomwallingen, kloosters en kerken worden bijvoorbeeld van mergel gebouwd¹⁴. Bovendien worden de stenen verhandeld en vervolgens getransporteerd over de Maas¹⁵. In de 16^e eeuw wordt mergel gebruikt in profane gebouwen. Baksteen en Naamseseen verdringen de mergel als bouwsteen. Wel worden er nog fundamenten, waterputten en keldergewelven van mergel gebouwd. In de jaren '20 van de negentiende eeuw stoppen de ontginningen van mergelstof en mergelblokken in de Sint Pietersberg. Mergelwinning vindt nog wel plaats in groeves in Sibbe; deze stenen worden voornamelijk gebruikt voor restauraties¹⁶.

Omdat de mergelstenen in groeves worden uitgehouwen, moeten pilaren blijven staan om de mergellaag te ondersteunen. Zo ontstaan gangen en galerijen die een soort ondergronds doolhof vormen. Deze gangenstelsels vormden een groot geheel dat doorliep van Maastricht, bij het Fort Sint Pieter tot aan Belgisch grondgebied (afbeelding 2). Door instortingen is het niet meer mogelijk om dit gehele gebied ondergronds te doorlopen. Ook in vroegere tijden werden de gedeeltes gezien als afzonderlijke stelsels.

¹⁰ Caris, 1999, p. 9-2.

¹¹ Westreenen, F.S. (1988) De geschiedenis van de onderaardse kalksteengroeven, een historisch overzicht tot 1500. In: *Sok-mededelingen nr. 12*. pp. 6-7.

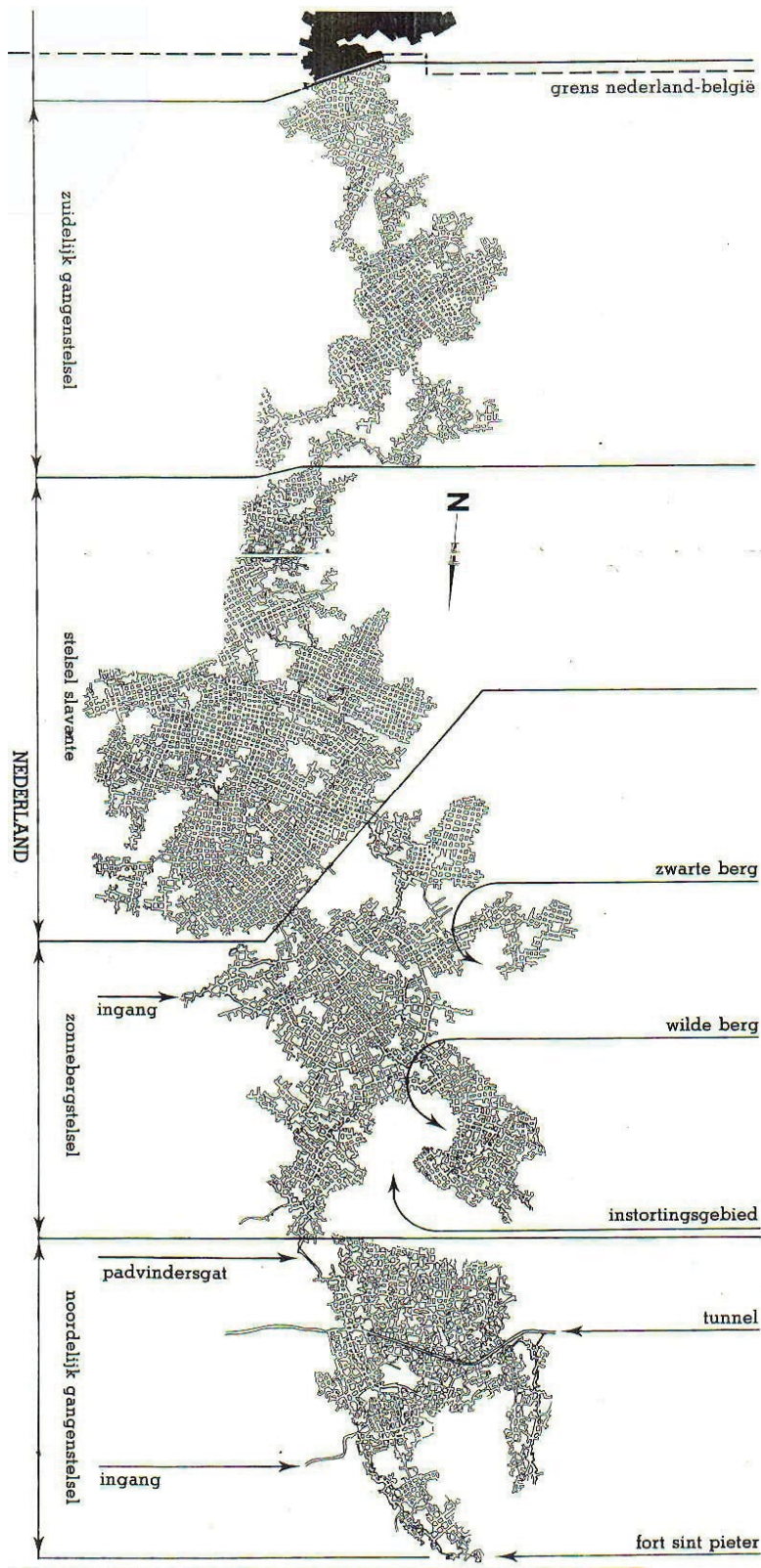
¹² Westreenen, 1988, pp. 7-8; Breuls, T (1990) Romaans, Romeins of nog ouder? In: *Sok-mededelingen*. Nr. 15; In de aan het 5th International Symposium on Archeological Mining History gewijde congresbundel staat over deze materie een behartigenswaardige bijdrage van J. Silvertant die aannemelijk maakt dat hiervan waarschijnlijk geen sprake was.

¹³ Westreenen, 1988, pp. 10-15.

¹⁴ Caris, 1999, p. 9-3.

¹⁵ Westreenen, 1988, p. 20.

¹⁶ Caris, 1999, p. 9-3.

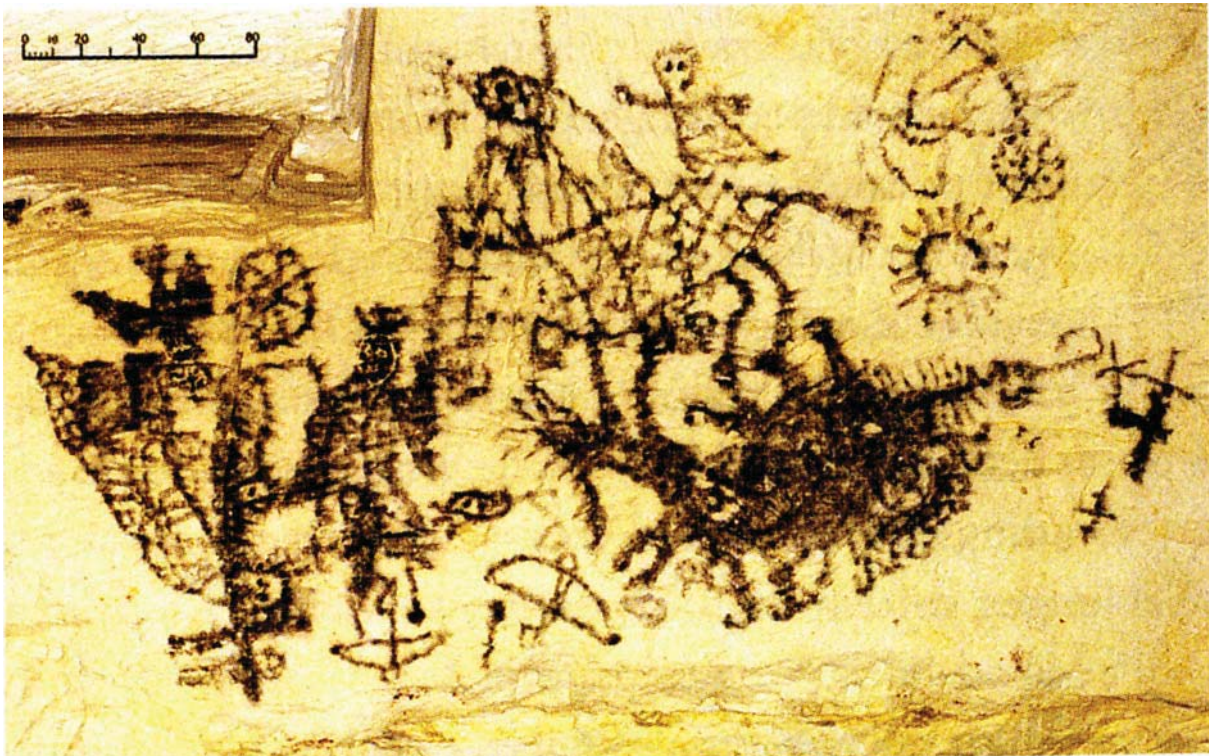

hieraan meer dan dertig jaar gewerkt. De totale
 van ca. 1 X 0,5 meter en is gemaakt op schaal
 tezamen tot één grote kaart van 5,80 X 2 me-
 katte hiervan heeft plaats gehad in 1959 te
 naal congres. Gedeelten uit deze kaart zijn afge-
 an zijn hand.

Afbeelding 2: Overzichtskaart Nederlandse gedeelte van de Sint Pietersberg.

1.2 De eerste opschriften en tekeningen

Naast de 'blokbekers', grondeigenaren en andere mensen die in deze omgeving werkten, waren er ook mensen die hier om andere redenen kwamen: toeristen of mensen uit de omgeving die in de berg rust zochten. Vele van hen lieten tekens achter op de muren. Hoewel sommige tekens van de blokbekers zelf afkomstig zijn – zoals bijvoorbeeld telramen, eigendomstekens of waarschuwingen – zijn er ook figuratieve afbeeldingen op muren en plafonds aangebracht. Voornamelijk in het zuidelijk gedeelte van de groeve Caestert bevinden zich oude figuratieve afbeeldingen¹⁷. Deze afbeeldingen zijn in 2007 onderzocht op hun ouderdom en blijken uit de 15^e en 16^e eeuw te komen¹⁸. Enkele bekende afbeeldingen zijn bijvoorbeeld *Sint Joris en de draak* (afbeelding 3) en *Hof van Olijven*. Wie of waarom deze afbeeldingen gemaakt werden blijft voor een groot deel onduidelijk. Waarschijnlijk zijn ze niet gemaakt door blokbekers. Zij werden per blok betaald en hadden dus geen tijd om dit soort afbeeldingen te vervaardigen puur voor vermaak.¹⁹ Wel tonen de tekeningen meestal taferelen die ook voorkwamen bij middeleeuws theater. Hierdoor lijkt het alsof ze zijn gemaakt door iemand die in de berg zijn gedachten op de muur achterliet.²⁰

Afbeelding 3 Sint Joris en de draak.

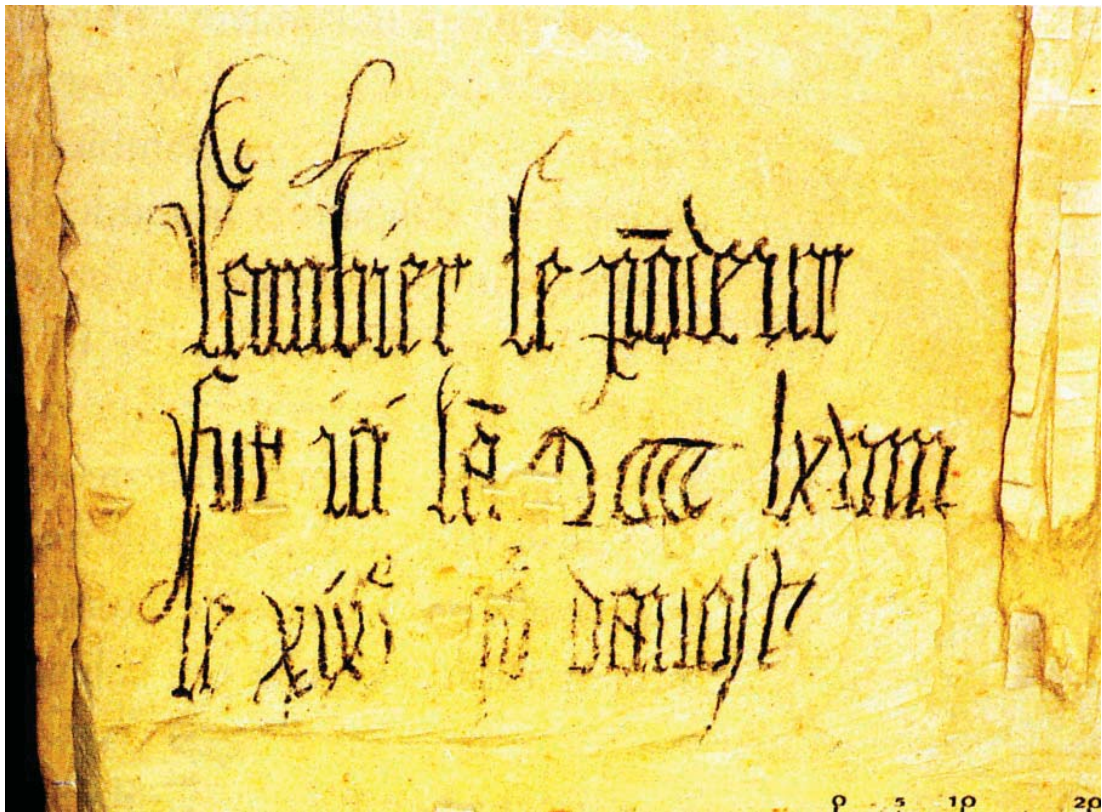
¹⁷ Spielberg, F. & Zilverschoon, J. (2007) *Zotheid in de duisternis. Middeleeuwse tekeningen in de Sint Pietersberg*. Nijmegen: University press. Pp. 11-12.

¹⁸ Spielberg & Zilverschoon, 2007, pp. 25-27

¹⁹ Spielberg & Zilverschoon, 2007, p. 23.

²⁰ Spielberg & Zilverschoon, 2007, pp. 28-36.

Het oudste opschrift bevindt zich eveneens in de Caestert groeve. “Lambier le po(n)deur fut ici lan MCCCCLXVIII le XIX dauost.” Of in vertaling: “Lambier le Pondeur was hier in het jaar 1468 op de 19^e augustus.” (afbeelding 4) Opmerkelijk aan dit opschrift zijn de gotische letters, waardoor er vanuit gegaan kan worden dat Lambier geen ‘gewone’ man was. Wie Lambier dan wel was blijft voor een groot deel onduidelijk. Onderzoek van Henk Blaauw doet veronderstellen dat Lambier een schilder, kalligraaf en of verluchtiger van boeken was, gezien zijn mooie handschrift ²¹. Wat dat betreft zouden we Lambier als een van de eerste bezoekers kunnen beschouwen die naam en gelukkig ook jaartal vastlegde op de muren van de groeve. Gezien de politieke spanningen die in die tijd in Luik en omgeving aanwezig waren, kan Lambiers reis niet zomaar een ontspanningstochtje zijn geweest, een etiket dat we nu graag op dit bezoek zouden willen plakken. Wat het doel was van Lambiers tocht, blijft hierdoor onduidelijk ²².

Afbeelding 4: Handtekening Lambier le Pondeur, 1468.

De eerste opschriften in de andere gangenstelsels zijn van iets latere datum, in Zonneberg is

²¹ De theorie van Blaauw is dus slechts een van vele theorieën.

²² Blaauw, H. (2007) Lambier le Pondeur. Een fascinerend middeleeuws handschrift in de Sint Pietersberg. In: *Sok-mededelingen* nr. 46, van www.mynkamer.eu

dit het jaartal 1551, in Noord is het oudste jaartal 1554. Hoewel er altijd gedacht werd dat het oudste jaartal in Slavante het jaartal 1408 was²³ blijkt dat dit getal als 1508 gelezen moet worden²⁴.

²³ Schaïk, D.C. van (1983) De onderaardse gangen in de Sint Pietersberg. In: D.C. van Schaïk e.a.(ed.) *De Sint Pietersberg met aanvullend gedeelte van 1938-1983*. Thorn: EF&EF. P. 83.

²⁴ Caestert.net, 1 november 2008

2 Bezoeken aan de St. Pietersberg vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw tot eind negentiende eeuw; een algemene beschrijving

2.1 Inleiding: le grand tour

In de zeventiende en achttiende eeuw komt de zogenaamde 'grand tour' op, een reis eigenlijk bedoeld als afronding van de educatie van jonge aristocratische mannen (meestal uit Engeland), maar deze was ook gericht op plezier. Deze reis ging meestal door Frankrijk en Italië. De terugweg ging vaak door Duitsland of Nederland ²⁵. Het is goed mogelijk dat in het kader van deze grand tour er ook tochtjes naar de gangenstelsels van de Sint Pietersberg gemaakt zijn. Gezien het educatieve karakter van de reis werd er vaak een oudheidkenner meegenomen die het een en ander kon uitleggen en verduidelijken, zeker in Rome. Onderweg werd ook vaak gebruik gemaakt van klassieke literaire werken, hoewel ook af en toe modernen werden gelezen. Men had er genoeg in om daar te zijn waar de grote auteurs eveneens waren geweest, of om daar te zijn waar zich belangrijke historische gebeurtenissen hadden afgespeeld ²⁶. Reisbeschrijvingen hadden een grote populariteit in deze periode. Schrijvers probeerden door middel van het stimuleren van fantasie de lezer te laten meekijken. Daarnaast vervulde deze verhalen de rol van reisgidsen zoals we die nu kennen. Ze stonden vol met wetenswaardigheden die handig waren voor volgende bezoekers ²⁷.

Wat we aan bronnen aantreffen uit dat tijdvak sluit min of meer bij het hierboven geschetste aan. Toch zijn niet alle verslagen het resultaat van een als 'grand tour' gemaakte reis. Er zijn ook reizen bij die gemaakt zijn als wetenschappelijke reis. Het verslag van Faujas de Saint Fond bij voorbeeld (voor een beschrijving van dit verslag: zie hieronder) gaat bijvoorbeeld veel meer over de versteningen (fossielen) die in de berg te vinden zijn. Een verslag van een tocht in de gangenstelsels is weliswaar onderdeel van zijn verhaal, maar Faujas kijkt duidelijk naar specifieke en andere dingen tijdens zijn tocht. Er zijn aspecten die hij uitvoerig belicht, terwijl bij een vergelijking met andere reisverhalen het vermoeden ontstaat dat hij andere aspecten weglaat.

Om duidelijk te maken welke type teksten er allemaal voorhanden zijn zal ik hier in eerste instantie een globale beschrijving proberen te geven van de door mij bestudeerde teksten en hun auteurs. Deze staan in chronologische volgorde. In het volgende hoofdstuk zal ik aan de hand van deze beschrijvingen en een nadere bestudering van deze teksten proberen een aantal opvallende veranderingen en constanten proberen aan te merken die deze teksten samen laten zien.

²⁵ Gouldner, Brent Richie & McIntosh, 2000, p. 53.

²⁶ Corbin, 1989, Pp. 64-66.

²⁷ Chard, C. (1999) *Pleasure and guilt on the grand tour. Travel writing and imaginative geography, 1600-1830*. Manchester: University Press. Pp. 1-9.

2.2 Reisverslagen

De oudste tekst waarin de gangenstelsels van de Sint Pietersberg voorkomen is het verslag geschreven door Calvete d'Estrella in 1552, als onderdeel van een reisverslag van Prins Don Phelippe, zoon van keizer Karel V vanuit Spanje naar de 'lage Duitslanden'. Het stuk *De berg van Maastricht* behelst voornamelijk de verwondering over de gangenstelsels zelf, over het feit dat de berg zo vruchtbaar is, terwijl die van binnen helemaal leeg is gehaald, en de gemakkelijke manier waarmee de blokken mergel worden verplaatst en ingescheept. Daarnaast wordt een klein verslag gemaakt van een route door de berg. Van slechts één 'toeristische attractie' wordt melding gemaakt: een bronnetje. Al snel gaat het verslag echter weer verder over de wonderlijke werkwijzen van de blokbrekers²⁸. Hierdoor lijkt het alsof Calvete alleen geïnteresseerd was in de activiteiten van de blokbrekers, en niet zozeer wat er in de berg zelf te zien was.

Acht jaar later, in 1567, verschijnt de beschrijving van de Florentijnse edelman Guicciardini, welke al in 1612 in het Nederlands vertaald wordt. Lodovico Guicciardini (1521-1589) woont in Luik en geeft vanuit daar een beschrijving van de Nederlanden, waarbij hij eveneens een kleine passage over de Sint Pietersberg opneemt. Guicciardini noemt het expliciet een merkwaardigheid dat de bodem van de berg zo vruchtbaar is en dat men daar men allerlei gewassen op kweekt, terwijl er onder de grond zo'n zachte zandsteen aanwezig is, welke veelvuldig wordt uitgegraven. De arbeiders weten hoe ze voorzichtig stenen moeten graven zonder dat alles instort én op welke manier ze het makkelijkste de stenen naar de boot brengen. Voornamelijk dit laatste heeft zijn belangstelling²⁹.

Uit de zeventiende eeuw zijn er geen teksten bekend die de Sint Pietersberg bespreken. Uit de achttiende eeuw is het handschrift Colette bewaard gebleven. Godefridus Augustinus Colette (afbeelding 5) was van 1695 tot 1755 griffier in Nedercanne en was eveneens vice-hoogschout van Maastricht en schout van Sint Pieter. Hij woonde onder aan het fort Sint Pieter in kasteel de Harffe. Colette schreef graag geschiedenissen van plaatsen in het Jekerdal³⁰. Zijn tekst over de Sint Pietersberg is er hier een van. Colettes verslag is dus geen reisverslag, maar bepaalde passages zijn voor ons doel erg interessant. Hij begint zijn verslag met het introduceren van de berg als een wereldberoemde bezienswaardigheid. De pracht en praal van de gangenstelsels zit volgens hem in de hoogte van de pilaren en de breedte van de weg waardoor bijzondere gewelven ontstaan, vergelijkbaar met een kerk³¹. Colette probeert elk aspect van de berg aan bod te laten komen en geeft melding van diverse toeristische bezienswaardigheden, die ik later zal behandelen. In zijn

²⁸ Maes, J. (1998) *De berg van Maastricht*. Een vertaling uit het Spaans (Castiliaans) van een reisverslag uit 1552 van I.C. Calvete d'Estrella. Uit: *Sok-mededelingen* 29, augustus 1998, pp. 40-43.

²⁹ Guicciardini, L. (1987) *De idyllische Nederlanden*. M. Jacqmain (vert.) Antwerpen/Amsterdam: De Vries Brouwers. Oorspronkelijke uitgave 1567.

³⁰ www.breurhenket.com, retrieved 27 juni 2010.

³¹ Regionaal Historisch Centrum Limburg (RHCL), Colette Handschrift over den St. Pietersberg bij Maastricht. 18^e eeuw. pp. 5-6.

volledigheid is zijn verslag eveneens het enige dat ook de aanwezigheid van vleermuizen opmerkt³². Dit is wellicht te verklaren uit zijn bekendheid met de berg. Dit in tegenstelling tot de reizigers die er slechts een korte periode vertoeven. Echt onderzoek naar de vleermuizen begint pas in de negentiende eeuw. Verderop in zijn verslag gaat hij verder in op juridische beschrijvingen die betrekking hebben op eigendoms kwesties. Deze hebben voor ons niet veel waarde³³.

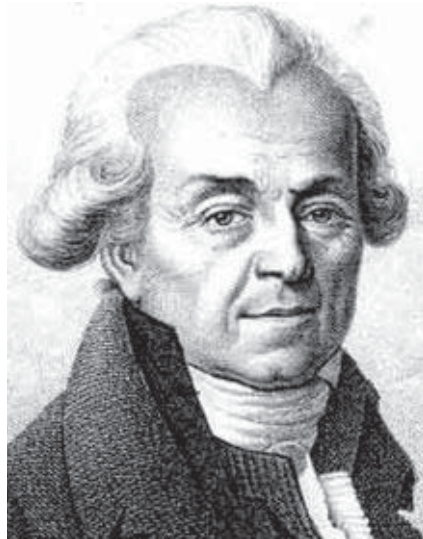
Afbeelding 5: Godefridus Augustinus Colette met echtgenote Maria Elisabetha de Godding De Canne

In 1770 wordt door Hoffmann de onderkaak van de Mosasaurus gevonden. Colette maakt wel kort melding van de aanwezigheid van in steen veranderde schildpadden en schelpen, maar kennelijk was de Mosasaurus toen nog niet gevonden. Faujas de Saint Fond (afbeelding 6) publiceert in 1799 zijn *Histoire naturelle de la montagne de Saint-Pierre de Maestricht*. Bij hem gaat het voornamelijk om de fossielen. In 1802 wordt deze tekst in het Nederlands vertaald door J.D. Pasteur die in zijn voorrede expliciet vermeldt dat de Sint Pietersberg in de afgelopen dertig jaar toenemend in de

³² RHCL, Colette, 18e eeuw, p. 26.

³³ RHCL, Colette, 18e eeuw, va. p.28

belangstelling heeft gestaan vanwege de ontdekking van Hoffman ³⁴. Barthélemy Faujas Saint Fond (1741-1819) was een Franse jurist die na enige tijd zijn interesses in de geologie en natuurlijke historie achterna ging. Zo werd hij naturalist van het natuurhistorisch museum in Parijs. Voor zijn onderzoeken reisde hij veel. Het verslag van Faujas de Saint Fond bevat voor ongeveer driekwart van het boek beschrijvingen en gravures van fossielen. In de eerste passages van zijn boek maakt ook Faujas de Saint Fond verslag van zijn tocht door de gangenstelsels.

Afbeelding 6: Barthélemy Faujas de Saint Fond

Hij gaat naar binnen via het 'hol' (afbeelding 7), welke een natuurlijke ingang en grot is ³⁵. Burger Thoin leidt hen rond, voorzien van fakkellicht ³⁶. Hij leidt hem langs een bakkerij en veevoorzieningen die door schuilende burgers tijdens de belegering van Maastricht door de Oostenrijkers werden gebruikt ³⁷. Vervolgens komen ze op hun weg het lijk tegen van een verdwaalde arbeider, dat volledig is uitgedroogd. Volgens Faujas moet deze man hier al meer dan zestig jaar hebben gelegen. De vertaler bekennt dit te betwijfelen door in een voetnoot te vermelden dat hij deze bewuste man zeven jaar later eveneens is tegen gekomen, en dat er toen slechts botten van hem over waren ³⁸. Vervolgens komen ze terecht in de gang waar in 1770 door werklieden de kop van 'een krokodil' werd gevonden ³⁹. Dit was kennelijk vlakbij de 'grote ingang', waar ik

³⁴ Faujas de Saint Fond (1802) *Natuurlijke historie van den Sint Pietersberg bij Maastricht*. J.D. Pasteur (vert. uit het Frans) Oorspronkelijke uitgave: 1799. Heruitgave 1981, Vlyen: Stichting heruitgaven Limburg der Nederlandse geologische vereniging. P. iv.

³⁵ Volgens zijn beschrijving, In werkelijkheid zal het gegaan zijn om een door vewering onregelmatig gevormde ingang, maar wel in eerste instantie door mensen uitgegraven; Faujas de Saint Fond, 1802, p. 57.

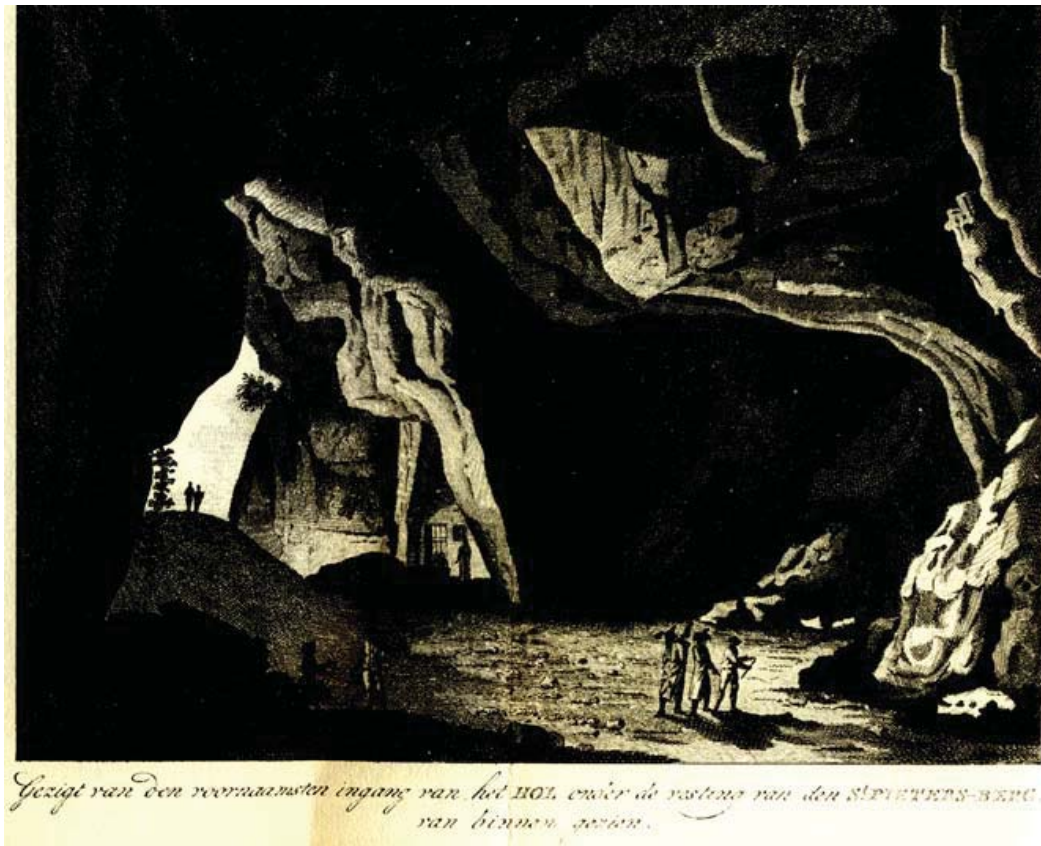
³⁶ Faujas de Saint Fond, 1802, pp. 61-62.

³⁷ Faujas de Saint Fond, 1802, pp. 63-64.

³⁸ Faujas de Saint Fond, 1802, pp. 69-70.

³⁹ Faujas de Saint Fond, 1802, p. 79.

veronderstel dat Faujas uiteindelijk zijn reis beëindigde. Het geschreven verslag gaat vanaf dit punt verder met zijn natuurhistorische beschrijvingen.

Afbeelding 7: Gezicht van den voornaamsten ingang van het hol onder de vesting van den st. Pietersberg van binnen gezien

In 1815 schrijft Robert Southy (afbeelding 8), een Engelse dichter en prozaschrijver, een verslag van zijn reis door Nederland. Ook hij maakt, net als Gucciardini maar kort melding van de gangenstelsels van de Sint Pietersberg. In Brugge ontmoette hij ene Mr. Locker die hem en zijn gezelschap aanraadt om de groeves te bezichtigen. Southy krijgt een naargeestige indruk van het geheel. Hij maakt melding van de handtekeningen van duizenden bezoekers, waaronder die van Bonaparte en de prins van Oranje. Ook wordt hij meegenomen naar de drup en een aantal tekeningen, waaronder 'het vagevuur'. Southy eindigt zijn verslag met het feit dat iedereen van het gezelschap opgelucht was weer naar buiten te komen en het daglicht te zien ⁴⁰.

⁴⁰ Southy, R (1815) *A journal of a tour in the Netherlands in the autumn of 1815*. Retrieved 14 mei 2010, from <http://books.google.com>, pp. 189-191.

Afbeelding 8: Robert Southy

Een veel uitgebreider verslag is van Bory de Saint-Vincent (afbeelding 9), uit 1821 over een reis gemaakt in 1816. Het verslag is erg uitgebreid en hij noemt zijn reis dan ook een ‘wetenschappelijke tocht’. Jean Baptiste Bory de Saint Vincent (1778-1846) was een Franse naturalist. In 1815 steunt hij Napoleon waardoor hij voornamelijk bekend staat als generaal ⁴¹. Zijn *Voyage souterrain, ou Description du Plateau de Saint-Pierre de Maestricht et ses vastes cryptes* is onderdeel van de *Dictionnaire classique d’histoire naturelle*, waarvan hij redacteur is en enkele artikelen schrijft ⁴². Het artikel beschrijft dan ook zeer gedetailleerd allerlei facetten van de Sint Pietersberg. In dit artikel noemt hij een aantal andere mensen die al eens over de gangenstelsels schreven, vaak in natuurhistorische en geologische opzichten. Ook Faujas de Saint Fond is bij hem bekend ⁴³. Vervolgens geeft hij informatie over de etymologie van Maastricht en Sint Pieter, mergel en het blokkbreken. Ook bij het maken van zijn reis door de gangenstelsels en wat hij daar zag en wat voor een indrukken hij daar op deed, schrijft hij zijn verslag meer als een wetenschappelijk artikel dan als een brief aan een bekende. Tussen zijn indrukken door, ziet hij telkens ruimte om nog meer feiten en wetenswaardigheden te vertellen. Zo beschrijft hij de angstige, sombere gevoelens die hij ondervond bij zijn eerste passen naar binnen, om deze daarna te verbinden aan verhalen over mensen die overleden in de gangenstelsels omdat ze verdwaalden ⁴⁴. Uiteindelijk maakt hij aanstalten om daadwerkelijk een beschrijving van zijn tocht door de berg te geven. Via de ingang bij de kerk gaat hij naar binnen met zijn gids. Onderweg komen ze arbeiders tegen die de gids een deel

⁴¹ <http://en.wikipedia.org/> retrieved 27 juni 2010.

⁴² <http://en.wikipedia.org/> retrieved 27 juni 2010.

⁴³ Bory de Saint Vincent. (1821) *Onderaardse reis of beschrijving van het plateau van Sint-Pieter bij Maastricht en zijn uitgestrekte onderaardse gangen*. F.H. Brouner (vert. uit het Frans) Pp. 17-22.

⁴⁴ Bory de Saint Vincent, 1821, pp. 45-56.

van zijn vergoeding eisen. Nog even bekijken zij hoe de arbeiders werken om vervolgens echt naar binnen te gaan. Deze ingang bevindt zich vlak bij de plek waar in 1640 vier monniken stierven⁴⁵. Vanaf daar gaan ze richting het noorden tot aan de bron om vervolgens langs de overblijfselen van de vluchtende bewoners te komen. Ook komt hij langs de plek waar de kaak van een grote 'hagedis' gevonden werd⁴⁶. Hier ziet hij weer de gelegenheid om te vertellen over fossielen, de geschiedenis van Hoffmann's hagedis en het geologische verleden van de Sint Pietersberg.⁴⁷ Uiteindelijk verlaat hij de gangen door de doorboorde rots aan de oostkant van de berg⁴⁸. Maar ook hierna ziet hij de mogelijkheid om nog eens uit te wijden over geologische orgels die zijn expliciete belangstelling hebben.

Afbeelding 9: Bory de Saint Vincent.

Niet lang hierna, in 1823 beschrijft Van Renesse⁴⁹ in een gepubliceerde brief zijn indrukken van zijn verblijf in de gangenstelsels. Dit verslag heeft veel minder weg van een wetenschappelijk boekwerk

⁴⁵ Het betreft hier een vergissing: in de buurt van deze plek bevond zich geen ingang: die was minstens 20 minuten lopen.

⁴⁶ Bory de Saint Vincent, 1821, pp. 108-119.

⁴⁷ Bory de Saint Vincent, 1821, pp. 119-130.

⁴⁸ Bory de Saint Vincent, 1821, p. 130.

⁴⁹ Wie J. van Renesse precies was, is mij onduidelijk gebleven. Aangezien hij zijn brief in het Nederlands schreef mag aangenomen worden dat hij de Nederlandse nationaliteit had.

zoals dit bij Bory de Saint Vincent het geval is, hoewel ook Van Renesse enkele wetenswaardigheden aan zijn lezer wil vertellen. Na het vermelden van zijn eerste indrukken wordt verteld over het gebruik van mergel als bouwsteen en als meststof. Natuurlijk wordt niet nagelaten om het gebruik van mergelsteen toe te schrijven aan de Romeinen ten tijde van Julius Caesar. Toch vertelt Van Renesse ons veel van de zaken welke hij heeft gezien. Zo komen ze bijvoorbeeld langs de vindplaats van de Mosasaurus, de drup en een aantal afbeeldingen, zoals die van het laatste oordeel en de minnehandel⁵⁰. Na een half uur in de gangen te hebben gelopen gaat het gezelschap weer richting uitgang. Hier is hij getuige van een speling van het daglicht dat de uitgang in schijnt en erg mooi is⁵¹.

In *Herinneringen en ontmoetingen* geeft C. Clemens⁵² in 1840 eveneens een verslag van zijn tocht door de gangenstelsels van de berg. Ook zijn verslag begint eerst met een geologische beschouwing. Hij betreurt het dat ondanks de aanwezigheid van de Sint Pietersberg en het grote belang hiervan voor het natuurhistorisch onderzoek, er maar weinig onderzoekers zijn geweest die de berg hebben bestudeerd. Zeker vaderlandse onderzoekers hebben volgens hem niet genoeg belangstelling. Vervolgens neemt hij ons mee op zijn tocht, maar waarschuwt ons daarbij niet te veel te luisteren naar de onzinnige praatjes van de gids. Hij ziet veel handtekeningen, maar gelooft niet in de authenticiteit daarvan, vandaar dat hij de naam Alexandre Dumas 1839 eraan toevoegt, omdat hij van mening was dat deze man best in deze omgeving zou passen. Het sceptische karakter van het verslag van Clemens wordt nog eens extra duidelijk wanneer hij de lezer op het hart drukt vooral niet alle verhalen te geloven die de gids ons verteld over mensen die overleden waren. Ook vertelt Clemens ons over de gevluchte boeren die bij de belegering van Maastricht door de Fransen de gangenstelsels in vluchtten en hier stallen en woningen uithouwden. Hij besluit zijn verslag met een beangstigend ogenblik wanneer de gids het licht dooft⁵³.

Van Caumartin verschijnt in 1862 een uitgebreid verslag van 'zijn' reis van Luik naar Maastricht, waarin hij een grote passage over de Sint Pietersberg opneemt. L. Caumartin was een douanier, bij Eijsden gestationeerd. Oorspronkelijk kwam hij uit Luik.⁵⁴ Ook Caumartin is dus bekend met de omgeving. In zijn verhalen bundel beschrijft hij een wandeling over het plateau en bezoekt vervolgens ook de onderaardse gangen. Zijn verslag begint met een historische schets van de

⁵⁰ Niet alle genoemde 'bezienswaardigheden' die in de literatuur genoemd zijn, zijn onder kenners als zodanig bekend. Zo ook de afbeelding van de Minnehandel.

⁵¹ Renesse, J. van (7 juni 1823) Eenige bijzonderheden omtrent den st. pietersberg bij maastricht; medegedeeld in een gemeenzamen brief. Uit: *Vaderlandsche letteroefeningen of tijdschrift van kunsten en wetenschappen*; St. 2, p. 589-597. Amsterdam: Leeneman van der Kroe.

⁵² Ook de identiteit van C. Clemens blijft onduidelijk, hoewel ook hij zijn verslag in het Nederlands doet.

⁵³ Clemens, C.H. (1840) *Herinneringen en ontmoetingen: nieuwe schetsen uit Noord-Brabant, Limburg en België*. Nijmegen: J.F. Thieme. Pp. 55-108.

⁵⁴ Wijnands, P. (1996) Inleiding. Uit: *De Sint Pietersberg een intercultureel erfgoed*. Maastricht: Schrijven Lippertz. P. 4.

omgeving⁵⁵. Tijdens zijn tocht komt hij langs instortingen en leeggestorte aardpijen. Ook doet hij de bron aan, waarvan hij het water proeft. Hij ziet voederbakken en ringen van de vluchtelingen tijdens de vele bezettingen van Maastricht, en de vindplaats van de Mosasaurus. Ook vraagt hij de gids om zijn fakkel uit te doen om de duisternis en stilte te ervaren. Hierdoor komt hij op verschillende verhalen van mensen die in de gangenstelsels de dood vonden. Bij het naderen van de uitgang wordt de toorts weer gedoofd om het mooie lichtspel van het daglicht bij de uitgang te bewonderen⁵⁶.

Caumartin maakt nog een tweede tocht door de berg. Deze keer betreedt hij de stelsels door één van de drie ingangen vlakbij kasteel Lichtenberg. Volgens zijn gids Janssens is dit gedeelte het oudste. Hij komt langs de handtekeningen van enkele bekende mensen zoals Willem III en Napoleon. Vervolgens lopen ze door naar de Via Fontis waar de drup zich bevindt. Ook maakt hij melding van enkele 'kamers' met houtskooltekeningen, zoals de kamer van Luther en Calvijn (afbeelding 10) en de kamer van Napoleon.

Afbeelding 10: Houtskooltekening van Luther en Calvijn.

Vier jaar later, in 1864 verschijnt het reisverslag van X, het pseudoniem van L. Odekerken⁵⁷. Ook hij begint zijn verslag door een geologische en historische beschrijving te geven van de berg en het ontstaan van de gangenstelsels. Dan gaat hij de gangen binnen door de ingang vlakbij de kerk. Wat betreft bekende punten maakt hij melding van de handtekening van Willem III en de handtekening van Napoleon. Hij komt nog meer namen tegen, voornamelijk oude en somt een aantal van deze op om een idee te krijgen van de veelheid en de ouderdom er van. Ook Odekerken komt langs een leeggestorte aardpijp. Daarna ziet hij de vindplaats van de Mosasaurus en een schacht

⁵⁵ Caumartin, L. (1862/1996) *Entre Liège et Maestricht. Promenades dans les environs de Visé*. A. Caspers, S. den Braber, M van den Berg, C. Verhagen, P. Blaise, I. Fraile & V. Guillaume. (vert.) In: Wijnands, P. (ed) *De Sint-Pietersberg een intercultureel erfgoed*. Maastricht: Schrijven Lippertz. P. 12.

⁵⁶ Caumartin, 1996, pp. 20-23.

⁵⁷ Volgens de digitale index van het Centre Ceramique. De identiteit van L. Odekerken blijft mij onduidelijk.

waarlangs blokken mergel naar boven gehesen worden. Ze komen langs een aantal houtskooltekeningen van bijvoorbeeld de vlucht uit het paradijs en de aankomst van de drie wijzen in Bethlehem. Vervolgens komt hij langs de drup en langs de gedenktekening van 'de ijzeren weg' van Aken naar Maastricht. Ook laat deze gids Odekerken alleen om de duisternis en de stilte te ervaren. Ook bij hem komen hierdoor verhalen naar boven van mensen die omkwamen in de gangenstelsels door verdwaling. De gids laat hem de tekening zien van de overleden paters. Via de kamer der heidense godheden gaan ze naar buiten. Op hun tocht naar buiten zien ook zij het schouwspel van het daglicht dat door de uitgang naar binnen valt ⁵⁸. Het leuke aan het verslag van Odekerken is zijn aandacht voor de gids. Op de eerste pagina noemt hij al dat François Eberhard zijn gids zal zijn en hij geeft hem een prominente rol door verhalen van zijn kant op te nemen. Zo heeft François zelf koning Willem III bijgelicht terwijl deze zijn handtekening zette⁵⁹. Helemaal achterin staat eveneens een advertentie voor deze gids, waarbij gevraagd wordt om direct bij hem aan huis te komen, zonder bemiddeling van een koetsier of commisionairen⁶⁰.

⁵⁸ X. (1864) *Twee uren in de onderaardsche gangen van den Sint Pietersberg*. (vertaler onbekend) Maastricht: Sint Paulus vereniging.

⁵⁹ X, 1864, p. 13.

⁶⁰ X, 1864, p. 27.

3 Veranderingen, verschillen en constanten

In het voorgaande bespraken we een aantal reisverslagen. Als we op zoek gaan naar overeenkomsten en verschillen daarin en naar mogelijke tendensen is het goed voor ogen te houden dat reisverslagen passen in een traditie die als zodanig stopt halverwege de 19^e eeuw en dat met de opkomst van een meer massaal toerisme zaken veranderen – daarover gaat het volgende hoofdstuk. Alle reisverslagen bij elkaar geven een enorm divers beeld. Geen enkel reisverslag is als een ander. Het is daarom moeilijk om precieze veranderingen, verschillen of constanten op te merken. Toch zal ik proberen vaker voorkomende aspecten met elkaar te vergelijken door te kijken naar de tijd wanneer daarvan melding wordt gemaakt, maar ook door te bekijken hoe er over deze aspecten gesproken wordt. Grofweg zijn er zo enkele veranderingen, verschillen en constanten op te merken. Een probleem daarbij is natuurlijk dat de gangenstelsels zo uitgebreid zijn en het gewoonweg onmogelijk is om het gangenstelsel in zijn geheel te bezoeken: in zijn toenmalige uitgestrektheid zou het bezoeken van alle delen van het gangenstelsel dagen gekost hebben. Zo zal iemand die aan de zuidelijke kant naar binnen gaat eerder langs de echo komen dan iemand die in het noorden naar binnen gaat ⁶¹. In het noorden zijn daarentegen juist de vluchtplaatsen uit de Franse tijd te zien.

3.1 De Sint Pietersberg als steengroeve

De grootste veranderingen wat de onderwerpskeuze betreft hangen samen met wetenschappelijke ontdekkingen en historische gebeurtenissen. Zoals ik al eerder opmerkte, bestaat er een verschil tussen de eerste twee teksten en de teksten die daarna volgen. De teksten uit de 16^e eeuw geven voornamelijk een beschrijving van de berg als steengroeve. Calvete d'Estrella geeft in een passage nog een kleine beschrijving van zijn indrukken in de gangenstelsels, bij Giucciardini gaat het eigenlijk alleen om de arbeid en het arbeidsproces. Eigenlijk is dat ook niet zo verwonderlijk: beiden bezoeken een werkterrein dat op dat ogenblik nog volop in bedrijf is en een grote economische waarde vertegenwoordigt. Dat belang neemt later snel af en wat dan overblijft – het labyrint – krijgt door zijn uitgestrektheid een eigen belang en waarde. Hoewel ook latere teksten vertellen dat het hier gaat om een steengroeve en uitleg gegeven wordt over de bestemming van de blokken mergelsteen en mergelstof, is er dan ook niet meer die verwondering over de manier waarop de blokken uit de berg gehaald worden en hoe de blokken uiteindelijk vervoerd en ingescheept worden. In de laatste helft

⁶¹ Ervan uitgaande dat bezoek aan de echogang inderdaad die in het Caestertstelsel betrof: dat is immers de meest bekende en heldere echo. Anderzijds is er ook een – weinig bekende en minder heldere - echogang in het Zonnebergstelsel en werd het gangenstelsel Caestert voor zover bekend weinig gefrequenteerd door bezoekers.

van de zestiende eeuw waren er in de groeves ook nog niet zoveel andere dingen te zien. Er was nog veel minder gebeurd, waardoor veel bezienswaardigheden waar latere bezoekers over schrijven op dat moment nog niet in de berg te zien waren. Het is de tijd vóór de ontdekking van de Mosasaurus, Napoleon is er nog niet geweest, het zetten van handtekeningen begint net, er zijn nog geen bakovens van vluchtelingen, ga zo maar door. Het is daarom vrij lastig om echte constanten op te merken die zich voordoen in de reisverslagen.

3.2 Een donker en stil labyrint

Je zou kunnen zeggen dat de manier waarop Calvete d'Estrella de gangenstelsels beschrijft, de stelsels in zijn meest pure vorm zijn: de donkere gangen zonder licht, de kou en het ingewikkelde systeem van gangen die elkaar kris-kras doorkruisen. Dit thema – dat in zijn duisternis en stilte van het ondoorgrondelijke en bijna archetypische labyrint - is naar mijn mening het enige dat in elk reisverslag terug te vinden is. Ongeacht welke 'toeristische attracties' er in de loop der jaren nog bij komen, de gangenstelsels op zichzelf maken een noemenswaardige indruk op de bezoekers. Deze ervaring kent een aantal aspecten. Op de eerste plaats is er de ervaring van het donker⁶². Ten tweede de ervaring van de stilte. En als derde de ervaring van het doolhofachtige karakter van de gangenstelsels. Vaak worden deze elementen met elkaar genoemd. Colette bijvoorbeeld vergelijkt de stelsels met een bos, waarbij iedere boom een pilaar is. Het enige verschil is dat men een bos bij dag nog kan zien⁶³. Faujas is enorm geïntrigeerd door de vorm van de gangen.

Uit deze vereeniging van portaaln, koepels, boogen en galerijen ontstaat een geheel, zo buitengemeen, zo strijdig, zo verward, dat men in het midden van dat groot doolhof niet meer weet, waar men is ingekoomen, noch langs welken weg men 'er weder uit zal kunnen geraaken.⁶⁴

Ook Southy benadrukt het labyrintachtige karakter, waar niemand van zijn gezelschap zich erg thuis voelt. Bory de Saint Vincent is wat dat betreft wat meer uitgesproken.

Nauwelijks had ik bij mijn eerste bezoek tweehonderd schreden afgelegd in de groeven van Maastricht, of zij boden aan mijn voorstellingsvermogen het sombere idee van een oneindig doolhof, waar de mens, overgelaten aan zijn eigen hulpbronnen, de dood niet zou weten te voorkomen. Ik had reeds meer dan twintig dwarsgangen geteld aan het einde waarvan dichte duisternis heerste. Stenen, krachtig geworpen in verschillende richtingen bewezen, doordat ze geen geluid voortbrachten door hun val, voldoende dat deze gangen zich over grote afstanden uitstrekten. Als iets nog wat kan toevoegen aan de afschuw van de volledige duisternis, dan is dat de volstrekte stilte die heerst in deze onheilspellende diepten. De stem van de mens volstaat nauwelijks om die stilte te verstoren;

⁶² In die periode liep men nog met flambouw of fakkel door de gangenstelsels, waardoor weinig licht verspreid werd. Zelfs als de gids niet het licht doofde, kreeg men een goed idee van de duisternis. Tegenwoordig worden rondleidingen gegeven met een zogenaamde petromax, die veel licht verspreidt en die eveneens nogal wat lawaai maakt waardoor ook de stilte niet meer als zodanig ervaren kan worden.

⁶³ RHCL, Colette, 18^e eeuw, pp. 7-8.

⁶⁴ Faujas de Saint Fond, 1802, p. 63.

schreeuwen blijven er dof, gedempt en als tegengehouden door de dichtheid van de duisternis. Zij weerklinken niet tegen de gewelven en de wanden, die hen eerder schijnen te dempen. Zelfs de echo, waartoe zich de verdoolde reiziger in de woestijn kan wenden, is in deze zwijgende holten van de aardbol absoluut afwezig.”⁶⁵

En ook bij Van Renesse tref je beschrijvingen aan van het majestueuze, het nietige en het doodse : in zijn woorden een stad zonder huizen. Straten met verschillende lengte en breedte lopen in duizenden richtingen ⁶⁶. Aan het einde van zijn verslag komt hij tot de conclusie dat dit stelsel zich mag vergelijken met het labyrint uit Kreta, afgezien dan van de Minotaurus⁶⁷. Een dergelijke romantische karakterisering zie je ook bij Caumartin die het heeft over de stilte en duisternis van de graftombe ⁶⁸.

3.3 Verhalen over de berg als oord van gevaar

Zoals uit deze passages te zien is, zorgen de duisternis en stilte vaak voor de associatie van een doodse omgeving, als een graf. Vrijwel niemand lijkt zich helemaal op zijn gemak te voelen. Dit gevoel, in combinatie met het eindeloze doolhof geeft dit snel aanleiding tot het vermelden van allerlei ongelukken die in de gangen gebeurden omdat men de weg kwijt was geraakt. Soms vermeldt de schrijver dit zelf, in andere gevallen worden deze verhalen door de gids verteld. Dit begint bij Colette en ontwikkelt zich door de tijd. Sommige van deze verhalen blijven bestaan, ook buiten de context van groevenbezoek, als onderdeel van vaak vertelde volksverhalen. Wat al die verhalen karakteriseert is de angst voor verdwalen en de directe relatie die gelegd wordt tussen de groeves en de dood.

Colette's verslag uit de 18^e eeuw is dus de eerste die melding maakt van het gevaar van de gangenstelsels. Hij vertelt dat er vaak dode honden worden teruggevonden. Van dode mensen spreekt hij niet. Soms worden verdwaalden wel eens terug gevonden na enkele dagen. De laatste man bij wie dit het geval was had zijn cravat opgegeten tegen de honger, en in zijn hoed geplast om zichzelf te voorzien van vocht⁶⁹.

Faujas de Saint Fond is daarbij de eerste die ook de dood van een mens vermeldt. Dit is extra dramatisch omdat zijn gezelschap zelf een lijk van een arbeider in de gangen ontdekte⁷⁰. Echte legendes komen pas voor het eerst voor in het verslag van Bory de Saint Vincent. In dit verslag duikt het verhaal op van de vier franciscaner paterkes. Volgens dit verhaal waren de vier uit het klooster van Slavante in 1640 de berg in gegaan om daar een kapel te maken. Om de weg terug te kunnen

⁶⁵ Bory de Saint Vincent, 1816, pp. 45-46.

⁶⁶ Van Renesse, 1823, p. 591.

⁶⁷ Van Renesse, 1823, p. 596.

⁶⁸ Caumartin, 1996, p. 22.

⁶⁹ RHCL, Colette, 18^e eeuw, pp. 17-18.

⁷⁰ Faujas de Saint Fond, 1802, p. 69.

vinden hadden ze bij de uitgang een touw vastgebonden. Dit touw had losgelaten. Zij verdwaalden en werden pas later dood terug gevonden⁷¹. Deze monniken zouden teruggevonden zijn in de zogenaamde Zwarte berg waar ook tekeningen stonden van de aangetroffen lijken (afbeelding 11); in de Zonneberg staat ook een tekening van de hand van Frans Erens van deze monniken op enige afstand van de veronderstelde vindplaats⁷². Dit verhaal wordt ook door Caumartin verteld, hoewel hij het heeft over twee monniken uit 1787⁷³.

Afbeelding 11: Houtskooltekening van de vier paters

Caumartin (1862) heeft het daarnaast ook over het verhaal van de boer die dronken de gangen in wandelde en daar in slaap viel. Toen de volgende dag de arbeiders hem vonden dachten ze met een lijk te maken te hebben. Toen de boer wakker werd schokken de aanwezigen van elkaar, waarna de boer van schrik nog verder gangen in rende en alsnog verdwaalde⁷⁴.

Ook vertelt hij het verhaal van de vrouw en kinderen van Baron Dopff die in het kasteel

⁷¹ Bory de Saint Vincent, 1816, p. 54; Caris, 1999, pp. 5.9-5.10.

⁷² Caris, 1999, p. 5.11

⁷³ Caumartin, 1996, p. 22.

⁷⁴ Caumartin, 1996, pp. 22-23.

Caestert woonde. Zij reden in het onweer terug naar huis en besloten in de ingang van een groeve te schuilen tot het onweer over was. De bliksem sloeg in waardoor de ingang instortte en de vrouw en haar kinderen verpletterde⁷⁵.

Clemens wil daarentegen niets horen van deze verhalen. Hij doet ze af als vertelseltjes à la moeder de gans. Hoewel het erg interessant geweest zou zijn als hij ons had verteld, welke vertelseltjes hem dan verteld werden⁷⁶. Of Clemens gelijk heeft, dat dit vertelseltjes zijn, weet ik niet. Het is wel vermeldenswaard dat ook in veel volksvertellingen over de gangenstelsels het verdwalen terug komt. Kennelijk is dit toch een onderwerp dat indruk maakte. Overigens wordt bij de volksvertellingen de verdwaling gezien als een straf.

Kortom: elk reisverslag heeft het over het duister, de stilte en het doolhofkarakter van de stelsels. Wat overeenkomt in deze beschrijvingen is het doodse karakter. De vergelijking met een graf wordt vaak getrokken. Hierdoor is het helemaal niet zo vreemd dat de verhalen over dood en verdwalen een zo grote en constante plek in nemen in deze gangenstelsels. Aan de andere kant merk je verwondering over de gangen op zichzelf. Het schijnbaar kriskras gegraven netwerk, het labyrint, de hoogte en de breedte van de gangen zijn toch bewonderenswaardig⁷⁷. De schrijvers van de reisverslagen doen hun best om, door bijvoorbeeld vergelijkingen, dit beeld over te dragen aan de lezer.

3.4 De vondst van de Mosasaurus.

Alle verslagen vermelden uiteraard het vinden van de Mosasaurus, indertijd in elk geval een lokale bezienswaardigheid en inmiddels erkend als belangwekkende vondst. Rond het vinden van de Mosasaurusschedel is een hele legendevorming ontstaan, die nog steeds niet geheel ontraadseld is⁷⁸. Aardig in het kader van dit relaas is wel te melden dat indertijd met overname en bronvermelding een zekere vrijheid bestond⁷⁹. Faujas de Saint Fond is de eerste die melding maakt van de vondst van de Mosasaurusschedel en een schets geeft van de gang van zaken, waarop vervolgens door anderen terug gegrepen wordt. Het kan zijn dat door een gebrek aan andere bronnen over de vondst van de Mosasaurus, men automatisch teruggreep op Faujas, gewoonweg omdat er geen andere bronnen beschikbaar waren of omdat Faujas werk als wetenschappelijk en – dus- geloofwaardig werd beschouwd.

⁷⁵ Caumartin, 1996, p. 23.

⁷⁶ Clemens, 1840, p. 104.

⁷⁷ Terzijde zij opgemerkt dat wat op het eerste gezicht als ondoorgrondelijk doolhof overkomt in werkelijkheid een door mensen aangelegd systematisch geheel is dat ook als zodanig als systeem te doorgronden is.

⁷⁸ Rompen, P. (1995) *Mosasaurus Hoffmanni: De lotgevallen van een type exemplaar*. Maastricht:

Rijksuniversiteit Limburg. P. 52-58.

⁷⁹ Chard, 1999, p. 25.

Afbeelding 12: Gravure van de vondst van de Mosasaurusschedel

Volgens het verhaal van Faujas zou de schedel door arbeiders gevonden zijn (afbeelding 12). Zij waarschuwden legerarts Hoffmann die graag fossielen verzamelde. Arbeiders bewaarden dingen die hen bijzonder of belangrijk leken voor Hoffmann. Hoffmann verwierf zo als eerste het eigendom van de schedel van de Mosasaurus. Deze werd echter van hem afgenomen door de Kanunnik Godin⁸⁰, die de eigenaar van de bovengrond was en dus rechtmatig eigenaar van de schedel. Deze zette het in een kabinet waar men tegen betaling de kop kon bezichtigen. Nadat in 1795 het Franse leger Maastricht bezet had wilden zij de kop van de Mosasaurus hebben. Godin had inmiddels de kop verstopt, maar nadat zeshonderd flessen wijn uitgelooft werden voor de persoon die hen de kop kon bezorgen kwam de kop in Franse handen. Zij brachten het fossiel naar Parijs, waar het nu nog steeds is⁸¹.

Deze versie van de gebeurtenissen van Faujas de Saint Fond wordt daarna in veel reisverhalen overgenomen. Bory de Saint Vincent en Odekerken nemen het verhaal van Faujas, in afgeslankte vorm, over⁸². Ook Van Renesse heeft het over het wisselen van eigenaar, alleen hij vertelt dat Godin twintig duizend gulden en ontheffing van oorlogslasten kreeg voor zijn kop⁸³.

3.5 Een Romeinse oorsprong?

De 'wetenschappelijke' insteek van veel van de reisverhalen is ook goed terug te zien in de passages die handelen over de ontstaansgeschiedenis van de gangenstelsels. Zoals ik al aangaf in het eerste hoofdstuk is het niet helemaal duidelijk of de Romeinen nu de eersten waren die daadwerkelijk groeves aanlegden, of dat zij alleen gebruik maakten van dagbouwgroeves. Lange tijd is het als

⁸⁰ Faujas de Saint Fond gebruikt de verfranse naam Godin, die ik hier overneem om dicht bij zijn tekst te blijven en omdat deze naam overgenomen wordt in de andere verslagen. In werkelijkheid ging het hier om een Maastrichtse Kanunnik met de naam Godding.

⁸¹ Faujas de Saint Fond, 1802, p. 79-84.

⁸² Bory de Saint Vincent, 1821, p. 122; X, 1864, p. 17

⁸³ Van Renesse, 1823, p. 594.

vanzelfsprekend aangenomen dat de Romeinen inderdaad onderaardse groeven hebben aangelegd⁸⁴. De verhalen lopen wel een beetje uiteen.

Bory de Saint Vincent is, binnen de bekende schriftelijke bronnen, de eerste die een passage wijdt aan de geschiedenis van de gangenstelsels. In zijn werk begint hij met de wording van Maastricht als doorgangplaats over de Maas. Hij vraagt zich echter af of Maastricht echt door de Romeinen is gebouwd. In zijn ogen is het veel waarschijnlijker dat Castrium, dat later bekend werd onder Caestert de echte grote Romeinse plaats is. Na de Romeinen namen de Hunnen de berg over, vandaar de naam Huysberg of Mons Hunorum. Ook de Slaven waren hier geweest volgens hem, zij gaven de naam aan Slavante. De berg heet nu de Sint Pietersberg vanwege de reis van Sint Servaas naar Rome en het graf van Petrus⁸⁵.

Dat hij van mening is dat de Romeinen hier daadwerkelijk een groeve aanlegden blijkt uit een passage waarin hij vertelt dat de oude werken van de Romeinen goed te onderscheiden zijn met de hedendaagse werken. Er is duidelijk een verschil in werkwijze te zien en het oudste gedeelte noemt hij vol overtuiging Romeins. Deze gangen kenmerken zich door mooie gangen met vlakke, regelmatige wanden.⁸⁶

Caumartin (1862) lijkt twee verschillende meningen te geven. In het begin geeft hij aan dat de groeves al in het begin van de Romeinse tijd geëxploiteerd werden. Hierover twijfelt hij niet. Maar hoewel hij noemt dat de berg volgens ene Jezüiet Strada de Hunnerberg werd genoemd, is hij niet zeker van het daadwerkelijke verblijf van de Hunnen in deze regio. In het derde deel van zijn verslag is hij wat minder zeker van de oudheid van de stelsels. Als de gids hem vertelt dat het gedeelte waar ze instaan door de Romeinen is uitgegraven om Lichtenberg te bouwen schrijft hij:

Volgens mij stamt Lichtenberg uit de Karolingische tijd, ook al oud, maar ja, laat hem in die waan. Wat betreft de exploitatie door de Romeinen, daar heb ik sterke twijfels over aangezien er geen enkele inscriptie uit die tijd in de gangen te vinden is. Verder is het niet aannemelijk dat de Romeinse garnizoenen in Trajectum Ad Mosam mergel gebruikt hebben voor hun bouwwerken. In tegendeel, alle Romeinse overblijfselen die men in Maastricht heeft gevonden zijn van andere soorten steen. Het is echt een ziekte op het platteland om alles toe te schrijven aan de Romeinen⁸⁷.

Odekerken daarentegen legt de oorsprong nog wat verder terug dan bij de Romeinen. Boven op de berg heeft hij hopen steen zien liggen die hij duidt als gebruikt te zijn voor druïdische erediensten. Maar ook de Romeinen gebruikten volgens hem de stenen voor het bouwen van villa's⁸⁸.

Wat betreft de verhalen die vertellen wat de oorsprong van de gangenstelsels is, zijn er dus

⁸⁴ Breuls, 1990; overigens wordt in Van Schaik, 1983 ook vermeld dat de Romeinen al begonnen met het aanleggen van onderaardse groeven.

⁸⁵ Bory de Saint Vincent, 1821, pp. 23-27. Bory bedrijft hier iets wat intussen bekend staat als volksetymologie en dat niet berust op geaccepteerde wetenschappelijke standaarden op dit gebied.

⁸⁶ Bory de Saint Vincent, 1821, p. 71.

⁸⁷ Caumartin, 1996, p. 24.

⁸⁸ X, 1864, p. 11.

tussen de verschillende auteurs duidelijk verschillende opvattingen. In geen van de gevallen echter wordt veel bewijs aangedragen, buiten de gidsenverhalen die verteld worden. En natuurlijk is er altijd de tendens geweest dat ouderdom status geeft. Voor gidsen is het daarom een goed verhaal om inderdaad te vertellen dat de groeves al door de Romeinen gemaakt zijn. Dit maakt de groeves net wat meer bijzonder ⁸⁹.

Ongeveer hetzelfde lijkt aan de hand te zijn met de uitgestrektheid van het stelsel. Het bijzondere hieraan is dat in één van de oudste bronnen, namelijk het handschrift van Colette, al wordt verteld dat men aanneemt dat de gangenstelsels doorlopen tot aan Luik, maar dat dit zeer zeker niet het geval is. Hij weet heel goed aan te geven dat de stelsels maar doorlopen tot Caestert ⁹⁰. Toch melden zowel Van Renesse ⁹¹, Southy ⁹² als Odekerken ⁹³ dat de gangenstelsels helemaal tot aan Luik zouden doorlopen. Colette merkt zelf op, dat dit idee zou zijn ontstaan omdat de ingangen in de hele heuvelrug wel tot aan Luik doorlopen, maar de gangen ondergronds niet allemaal met elkaar in verbinding staan ⁹⁴. Ook hierbij zou het kunnen zijn dat de gids de gangenstelsels nog wat meer bijzonder probeert te maken door een voorstelling te geven van een ondergrondse weg die helemaal tot aan Luik komt.

3.6 Bijzondere plekken in de gangenstelsels

Omdat niet iedere bezoeker –vanzelfsprekend- precies dezelfde route heeft gelopen, of überhaupt het zelfde stelsel heeft bezocht, is het wat betreft de bijzondere plekken moeilijk om echt diepgaande vergelijkingen te trekken tussen de reisverhalen. Toch zouden wellicht uit de beschrijving van wat bij verschillende bezoeken getoond werd, toch iets af te leiden zijn over wat bezoekers blijkbaar trof.

Hiervoor begin ik bij het verslag van Calvete d'Estrella. In dit reisverslag wordt melding gemaakt van één bijzondere plek in de gangenstelsels, namelijk de aanwezigheid van een 'bron'.

Hoewel het een natuurlijk ding is, is het zeer verwonderlijk dat op ongeveer een kwart mijl vanaf de ingang rechtdoor in een straat aan de rechterhand een bronnetje ligt vanaf de hoge hemel, die van afgebroken steen is, en fonkelend valt op een grote vuursteen die zich van nature hier bevindt en waarin zich een kleine trog heeft gevormd. Het water is van ongelooflijke koude en is kristal helder. Het geeft groot vermaak om dit te zien ⁹⁵.

⁸⁹ Breuls, T (1990) Romaans, Romeins of nog ouder ? In: SOK-mededelingen nr. 15

⁹⁰ RHCL, Colette, 18^e eeuw, p. 23.

⁹¹ Van Renesse, 1823, p. 592.

⁹² Southy, 1815, p. 191.

⁹³ X, 1864, p. 3.

⁹⁴ RHCL, Colette, 18^e eeuw, p. 23.

⁹⁵ Maes, 1998, p. 42.

Deze 'bron' wordt vaak in de reisverslagen genoemd, hoewel hij soms onder andere namen vermeld wordt. Ik zal voortaan spreken van de drup, zoals deze nu bekend staat. De drup is dus een van de oudste bezienswaardigheden van het gangenstelsel. Zoals Colette later in zijn verslag al vermeldt, zijn er drie druppen geweest. Colette noemt deze 'fonteinen', waarbij uit alle drie zuiver en smakelijk water drupt in een onderliggende steen. Bij de ingang Ganzendries bevindt zich te 'tweedrup'. De andere bevindt zich "onder de soo genoemde water koulle langs den luijer wegh"⁹⁶. De laatste drup bevindt zich vlakbij Lichtenberg, ook niet ver van de Luikerweg⁹⁷. De bekendste van deze drie was de 'negen drup' (afbeelding 13) die zijn naam dankt aan de negen tellen die er tussen het vallen van elke drup in zit. Deze drup bevond zich aan de zogenaamde Via Fontis, zoals op de weg erheen op de muur staat geschreven. Welke van de druppen door Calvete bezocht is, is niet helemaal duidelijk. Robert Southy wordt eveneens langs de drup geleid, die hij aanduidt als een basin (bason) waarin onafgebroken water druppelt vanaf het plafond⁹⁸. Net als bij het verslag van Calvete d'Estrella is het opmerkelijk dat hij deze drup noemt, aangezien er verder vrij weinig melding wordt gemaakt van specifieke plekken die aan zijn gezelschap getoond wordt. Naar mijn mening komt dit doordat de drup daadwerkelijk bijzonder gevonden werd.

Afbeelding 13: Negendrup

⁹⁶ RHCL, Colette, 18^e eeuw, P. 25.

⁹⁷ RHCL, Colette, 18^e eeuw, P. 25.

⁹⁸ Southy, 1815, p. 191.

Opmerkelijk hierin is dan ook dat Bory de Saint Vincent, die veel beschrijft over variërende elementen van de berg, slechts heel kort melding maakt van de bron. In een kleine passage geeft hij aan welke route gelopen wordt, hierin gebruikt hij de bron als referentiepunt. Wellicht vond hij de bron zelf niet belangrijk. Zijn gids kennelijk wel, anders zou deze hem er niet langs hebben geleid⁹⁹.

Van Renesse daarentegen neemt van het water van de bron zelfs een beetje mee in een flesje, om als merkwaardigheid te bewaren. De drup is volgens zijn verslag een versteende boom waaruit onophoudelijke water drupt. Omdat het gefilterd wordt, is het water zuiver. Ook neemt hij er een slok van, het had een goede smaak, maar was wel erg koud¹⁰⁰. Caumartin¹⁰¹ en Odekerken¹⁰² zijn het met hem eens. Caumartin drinkt het water wanneer de gids hem verteld heeft dat ook Napoleon dit water gedronken heeft. Daarnaast vindt hij de drup op zichzelf ook bijzonder. De gangenstelsels zijn bijzonder droog, volgens hem.

Toch is er een bron in dit mysterieuze dolhof. Maar wat voor bron! Een druppel water die uit het plafond sijpelt, valt met regelmatige tussenpozen in een grote holle steen die daar met opzet is geplaatst om de druppels op te vangen. Het geluid van deze druppel water is het enige levensteken dat weerklinkt in deze trieste eenzaamheid en de enige manier om de tijd te meten¹⁰³.

Een tweede bijzondere bezienswaardigheid is de echo (afbeelding 14). Deze wordt in het handschrift van Colette uitvoerig beschreven. Deze bevindt zich nog steeds in Caestert. Colette geeft pagina's met uitroepen die geroepen werden in deze gang, inclusief het antwoord van de echo. In het Frans, Nederlands en Latijn¹⁰⁴. Een voorbeeld hiervan: "Wat siert ledikanten....kanten."¹⁰⁵ Vervolgens geeft hij nog een gedicht over de echo¹⁰⁶. Omdat deze echo in Caestert ligt is het niet zo verwonderlijk dat de meeste bezoekers deze niet te zien en horen krijgen. Van oudsher worden de rondleidingen in Slavante of in Zonneberg maar dan vanuit Slavante gegeven. Toch maken zowel Van Renesse¹⁰⁷ als Caumartin¹⁰⁸ melding van deze echo, maar in tegenstelling tot Colette, wijden zij hier niet bijzonder over uit.

⁹⁹ Het betreft een duidelijk foutieve beschrijving

¹⁰⁰ Van Renesse, 1823, p. 595.

¹⁰¹ Caumartin, 1996, p. 21.

¹⁰² X, 1864, p. 19.

¹⁰³ Caumartin, 1996, p. 21.

¹⁰⁴ RHCL, 18^e eeuw, Colette, pp. 8-12.

¹⁰⁵ RHCL, 18^e eeuw, Colette, p. 10.

¹⁰⁶ RHCL, 18^e eeuw, Colette, pp. 13-14.

¹⁰⁷ Van Renesse, 1823, p. 596.

¹⁰⁸ Caumartin, 1996, p. 22.

Afbeelding 14: De echo-gang in Caestert

Een derde bezienswaardigheid in de gangenstelsels zijn de overblijfselen van de verblijfplaats die enkele boeren inrichtte in de berg in tijd van bezetting. Van deze verblijfplaats zijn voederbakken voor het vee (afbeelding 15), een slaappleats en een oven nog steeds zichtbaar. Deze zijn gemaakt ten tijde van de Franse bezetting. Vandaar dat Faujas de Saint Fond de eerste is die hier melding van maakt ¹⁰⁹. Zoals hij zelf vertelt: “Gemaakt door ongelukkige landlieden, die, enige maanden te vooren, hun vee en hunnen voornaamsten voorraad in deeze soort van afgelegene schuilhoeken gebragt hadden, om die voor het Oostenrijksch leger te verbergen, voor de belegering van Maastricht ¹¹⁰.”

Bij dit gedeelte hoort het verhaal van een losgebroken varken. Dit was naar de uitgang gelopen en werd opgevangen door een aantal soldaten die daar de wacht hielden. Omdat zij zo'n varken wel lustten en er nog wel een zouden willen, bonden ze het varken vast en liepen met dat varken een klein stukje verder de gang in, in de hoop dat dit varken andere varkens zou lokken. Op deze manier lukte het hen om een tweede varken te bemachtigen. Nadat beide varkens waren geslacht en het verhaal de ronde had gedaan werd dit nogmaals geprobeerd, maar deze keer door een varken na te bootsen. Op deze manier alarmeerden ze de vluchtelingen, die al snel verder de gangen in trokken. Een derde varken werd er op deze manier niet meer gevangen ¹¹¹.

¹⁰⁹ In deze passage maakt Faujas de Saint Fond eveneens melding van de drup, die de vluchtelingen voorzien kon van water.

¹¹⁰ Faujas de Saint Fond, 1802, pp. 63-64.

¹¹¹ Faujas de Saint Fond, 1802, pp. 65-67.

Afbeelding 15. Voederbakken in Noord

Dit verhaal wordt ook verteld door Clemens. Hij gelooft de verdwalingsverhalen niet, maar dit verhaal over de varkens is kennelijk bijzonder en geloofwaardig genoeg vindt om in zijn verslag op te nemen, hoewel het er niet op lijkt dat hij dit van Faujas de Saint Fond heeft overgenomen. Hij voegt er nog aan toe dat de Fransen de boeren dwongen om aan de belegeringswerken te werken, terwijl er gevochten werd. Bovendien wordt er in Clemens' verslag helemaal geen tweede varken gevangen ¹¹².

Aangezien deze vluchtplaats vrij afgelegen ligt, is het niet altijd op de route zodat men deze ook echt bezichtigen kan. Bovendien is deze vluchtplaats gesitueerd in het gangenstelsels Noord, en dit gedeelte werd sowieso al niet door iedere bezoeker bezocht¹¹³.

De laatste bezienswaardigheid die naar mijn mening belangrijk is, zijn de namen die op de muren geschreven staan. Hoewel er overal namen staan, geven de namen die genoemd worden of het belang dat er aan deze namen gehecht worden een aantal verschillen en een aantal overeenkomsten aan. De eerste die de veelheid aan namen opmerk en opschrijft is Robert Southy. Naast de naam Ellen Locker¹¹⁴ noemt hij 'de Prins van Oranje' en Bonaparte (afbeelding 16) ¹¹⁵. Bory de Saint Vincent

¹¹² Clemens, 1840, pp. 105-106.

¹¹³ In elk geval zijn sinds het midden van de 17e eeuw de gangenstelsels die gewoonlijk worden aangeduid als het Noordelijk gangenstelsel en het Zonnebergstelsel door instortingen gescheiden. Dat blijkt o.a. uit de kaarten die door Franse genie-officieren werden gemaakt rond 1794 en de meldingen die ook Bory hier over doet (zie hierover ook: OGG, H., 1972b. Het Fort op de St. Pietersberg. Troglodiel, 1: 3). Het zgn. Padvindersgat – een verbinding tussen Noordelijk gangenstelsel en Zonneberg - dateert uit de 20^e eeuw en is vanwege de benutting van aampalende onderdelen van beide gangenstelsels als resp. champignonkwekerij en aardappelopslagplaats nooit onderdeel geweest van enige toeristische route.

¹¹⁴ Wie deze Ellen Locker is, is mij onbekend. Het zou wellicht kunnen gaan om een persoonlijk bekende.

¹¹⁵ Southy, 1815, p. 190.

gaat wat dieper in op de betekenis van de namen. Hij geeft aan dat de namen zijn belangrijkheid krijgen omdat ze zo oud zijn. Verder merkt hij op: “Deze namen van nieuwsgierigen uit verschillende eeuwen verenigen heel veel generaties door een zelfde gevoel ¹¹⁶.” In tegenstelling tot Southy en latere verslagen noemt hij geen namen op van mensen die belangrijk zijn en in een hoog aanzien staan. Clemens is ook wat betreft de namen sceptisch. Hij gelooft niet in de namen van bijvoorbeeld Walter Scott ¹¹⁷ of Victor Hugo. Hierom schrijft hij zelf de naam Alexandre Dumas op de muur, het past en de rest van de namen kloppen ook niet ¹¹⁸. Caumartin gaat vervolgens weer verder met beroemde vorsten. Hij noemt ene Wilhelm uit 1855 die volgens zijn gids Willem de Zwijger was. Maar ook Willem III en Napoleon I worden genoemd. Bij de handtekening van Napoleon wordt nog toegevoegd dat deze doorgekrast is ¹¹⁹. Ook Odekerken heeft het over dit voorval.

De naam van den grooten man is weggemaakt door een dommen Pruisischen officier. Eene halve eeuw later stortte Cortens, de grootvader van onzen gids, nog bittere tranen wanneer hij vertelde, hoe woedend hij werd en hoe hij 't niet beletten kon, dat de heiligschennis plaats had. Wat twee officieren hielden hem met geweld terug, terwijl de derde met zijn sabel den naam des keizers door midden hakte. ¹²⁰

Ook bij de handtekening van Willem III krijgt de gids van Odekerken een prominente rol. Deze gids was namelijk degene die Willem bijlichtte met zijn fakkel. ¹²¹

Afbeelding 16: Handtekening van Napoleon Bonaparte

¹¹⁶ Bory de Saint Vincent, 1821, p. 65.

¹¹⁷ Volgens sommigen is er inderdaad reden om te twijfelen aan een bezoek van Sir Walter Scott aan de groeves van de Sint Pietersberg. Voornaamste reden hiervoor is dat er onder zijn opschrift Edinburg geschreven staat zonder de 'h' die normaal gesproken op het einde geschreven staat.

¹¹⁸ Clemens, 1840, p. 104.

¹¹⁹ Caumartin, 1996, p. 25. Bedoeld is hier het driedaagse bezoek van Napoleon aan Maastricht dat op 30 juli 1803 begon en dat o.a. leidde tot de aanleg van de Tongerse weg.

¹²⁰ X, 1864, p. 13.

¹²¹ X, 1864, p. 13.

3.7 Tussen conclusie: de globale lijn

Over het algemeen zijn er twee karakteristieken in deze reisverhalen wanneer we deze globaal en in zijn geheel bekijken. Ten eerste is er een (semi-) wetenschappelijke inslag in deze reisverhalen. Deze verslagen kenmerken zich door het beschrijven van allerlei aspecten van de Sint Pietersberg. Vooral het verslag van Bory de Saint Vincent is hiervan een goed voorbeeld. Er wordt melding gemaakt van de ontstaansgeschiedenis van de gangen. Het belang van de fossielen, en daarbij voornamelijk de vondst van de Mosasaurus, wordt van groot belang geacht voor deze regio. Dat de gangen dienst deden als vluchtplaats wordt vaak verteld. Het lijkt er op dat de schrijvers een historische en natuurhistorische waarde aan de Sint Pietersberg geven, dat de berg daarom juist belangrijk is. Hoewel bijna alle reisverslagen melding maken van de ervaring van het grote, stille en donkere labyrint zijn er ook veel die het belang van de berg duidelijk op deze feitelijke en wetenschappelijk aandoende aspect leggen.

Ten tweede is er veel ruimte voor anekdotes en verhalen, een ruimte die verhaaltechnisch toeneemt in de tijd. Naar mijn idee verdwijnt het wetenschappelijk geleidelijk aan meer en maakt plaats voor deze verhalen en dus het vermakelijke, ontspannende aspect van het bezoek. Zo komen er steeds meer verhalen bij die gaan over mensen die verdwaalden en zo de dood vonden. Vooral het verslag van Caumartin staat vol met deze verhalen. Op deze manier komt er bovendien meer plaats voor de rol van de gids. In het laatste reisverslag, dat van Odekerken, staan veel anekdotes waarin de gids een belangrijke rol speelt. Maar ook tussen de regels door lijkt het alsof de gidsen, naast de andere reisverhalen, een belangrijke rol spelen in de beeldvorming van de bezoekers. De anekdotes moeten wel door deze gidsen verteld zijn. De rol van de Romeinen in de totstandkoming van de gangenstelsels wordt, bewust of onbewust, in stand gehouden door de gidsen.

Deze verandering is goed te plaatsen in de veranderingen in de manier waarop reizen over het algemeen beleefd worden in deze perioden. Tijdens de 'grand tour' uit de zeventiende en achttiende eeuw is de focus van de reizen voor het grootste deel gericht op het verkrijgen van kennis en het bevredigen van nieuwsgierigheid¹²². De 'grand tour' heeft voornamelijk een educatief karakter. Het wetenschappelijke karakter van de reisverslagen uit deze periode zou in aansluiting daarop gezien kunnen worden als een vertellen wat men geleerd heeft. Daarnaast zitten een aantal schrijvers als Faujas de Saint Fond en Bory de Saint Vincent midden in de periode van de Verlichting, waarin kennis een belangrijke rol speelt. Bovendien kent de natuurhistorie een grote belangstelling¹²³. Deze focus neemt steeds meer af, er is meer ruimte voor het plezierige en het

¹²² Chard, 1999, pp. 26-30.

¹²³ Rompen, 1995, p. 13.

sociale aspect van de reis ¹²⁴. Deze verandering hangt samen met wat Chard de 'Romantische' benadering van reizen noemt. In deze periode, die begint aan het einde van de achttiende eeuw, wordt reizen meer gezien als een persoonlijk avontuur, als een verwezenlijking van het 'zelf' door middel van het onderzoeken van 'het andere' ¹²⁵. Wat betreft de verhalen over de gangenstelsels van de Sint Pietersberg betreft, is dit goed terug te zien in de manier waarop omgegaan wordt met het duister. De auteurs uit deze tijd worden meestal alleen gelaten, Caumartin vraagt dit zelfs expliciet aan zijn gids. In het donker ervaren ze een moment van reflectie op zichzelf.

Daarnaast denk ik dat deze verhalen de ervaring van de gangenstelsels toegankelijker maken en op deze manier misschien zelfs al iets laten zien van het democratischer worden van het toerisme, zoals dit volgens Urry gebeurde bij het opkomen van de spoorwegen. Het elitaire en daarmee samenhangende geschoolde karakter verdwijnt langzamerhand. Over de veranderingen die dit teweeg brengt, de opkomst van het massatoerisme en de invloed hierop op de beleving van de bezoekers van de Sint Pietersberg zal het in de volgende hoofdstukken gaan.

¹²⁴ Goeldner, Brent Richie & McIntosh, 2000, p. 53.

¹²⁵ Chard, 1999, p. 11.

4 De opkomst van het (massa) toerisme in Maastricht en de Sint Pietersberg vanaf het einde van de negentiende eeuw

Rond het einde van de negentiende eeuw begint het massatoerisme op te komen. Door de trein wordt nu ook de middenklasse in staat gesteld om op reis te gaan. Hoewel er nog steeds verschillende klassen bestaan, is reizen op zichzelf niet meer voorbehouden aan de elite¹²⁶. Daarmee worden ook andere manieren van kijken belangrijker, afhankelijk van de doelstellingen van de reis. Het recreatieve aspect van het reizen krijgt een belangrijkere plek.

Voornamelijk in Valkenburg, maar al snel gevolgd door Maastricht wordt er op de vernieuwde mobiliteit van de mensen ingespeeld. In deze periode worden rondleidingen gegeven door gidsen die zelf alles rondom deze toeristische exploitatie regelen. Nadat de VVV de rondleidingen overneemt verandert er heel langzaam iets in de professionaliteit en het karakter van de rondleidingen. Tegenwoordig ligt de nadruk van de rondleidingen voor een groot deel in het overbrengen van correcte informatie.

4.1 Het beroep van gids

Tegenwoordig zijn rondleidingen door de groeves strak gereguleerd. Uitgebreide kennis van het totaal der gangenstelsels is niet noodzakelijk. Er is echter geen enkele aanleiding te veronderstellen dat eertijds rondleidingen een vaste, uitgestippelde route volgden¹²⁷. De spaarzame beschrijvingen van tochten die we kennen (zie hierboven) geven, ondanks hun klaarblijkelijke onjuistheden, aan dat een grillige route gevolgd is die, naast het tonen van geologische bijzonderheden of historische artefacten, vooral gericht was op de kennismaking van de doolhof die de berg toen zeker nog vormde. Dat betekent ook dat degenen die als gids fungeerden een dergelijke uitgebreide kennis van juist dat labyrintische aspect moesten hebben. Gezien de omstandigheid dat bezoeken veel minder frequent waren en een meer individueel karakter hadden, zoals ook uit de verslagen blijkt, was het gidsen stellig geen hoofdactiviteit van een persoon. Vaak ging het om mensen die ook op een andere wijze gelieerd waren aan de berg: als blokbreker (Montulet, Koolen), als eigenaar van bovengrond (Willems), als mergelexploitant (verschillende leden van de familie Ceulen) of als exploitant in enig opzicht van de bovengrond (als boer, zoals de familie Ceulen of als horeca-exploitant, zoals Frans Ogg)¹²⁸. Hun namen kom je herhaalde malen tegen in de groeves. Over hun leven, aan activiteiten als gids ontleend inkomen en andere aspecten van hun economische positie, is tot nu toe weinig bekend. Toekomstig archiefonderzoek zou wellicht enig, zij het waarschijnlijk spaarzaam, licht kunnen werpen.

¹²⁶ Urry, J. (2002) *The Tourist Gaze*. 2^e editie. London: SAGE.

¹²⁷ Van Schaik merkt hierover op dat aan de handtekeningen met datum te zien is welke routes wanneer gelopen werden.

¹²⁸ Hans Ogg, 4 juni 2010

Wettelijk gezien is de eigenaar van de bovengrond, eveneens de eigenaar van de ondergrond. Rondom het blokbreken had dit altijd de zaken gereguleerd. Ook gidsen moeten van de eigenaar van de bovengrond toestemming vragen om rondleidingen te geven in hun grotten. Vaak gebeurde dit tegen betaling van bepaalde vergoedingen. Het gebeurde ook wel eens dat de eigenaar van de bovengrond zelf de rondleidingen organiseerde ¹²⁹.

Vaak bestond er flinke concurrentie tussen verschillende gidsen. Zo is er een contract bekend tussen Edmond Crets-Straetmans en Emilie Straetmans, eigenaren van een gedeelte van de Sint Pietersberg blij Lichtenberg met Nicolaas Willems, pachter van Hoeve Zonneberg. In dit contract van 15 juli 1910 wordt overeengekomen dat beide partijen de exploitatie onder gemeenschappelijke en gezamenlijke rekening brengen. Toeristen die de groeves willen bezoeken wordt door geen van de partijen toegang ontzegt, en zij mogen eveneens naar de eigen groeve gelokt worden. Rondleidingen in het gedeelte van het echtpaar Crets-Straetmans worden op dat moment georganiseerd door het 'Société des Amis des Sciences, Lettres et Ars à Maastricht' georganiseerd. Zij zullen kaartverkoop en promotie regelen. Nicolas Willems doet zelf de rondleidingen in Zonneberg. De winst en of verlies zullen verdeeld worden. Drie vijfde voor de vereniging en de overige twee vijfde voor Nicolas Willems. ¹³⁰

Afbeelding 18: Onze lieve vrouwe kerk Maastricht met ernaast een reclame opschrift voor kaarten die toegang geven tot de grot van de Sint Pietersberg.

¹²⁹ Voor en behandeling van dit hema zie o.a. de Nota betreffende de betekenis van het Zonneberggangensteseel in de st. Pietersberg.

¹³⁰ Morreau, J. (2002) Wie was Nic Willems?

Waarschijnlijk is dit eveneens de reden waarom er achter in het reisverslag van Odekerken een reclame staat voor zijn gids François Eberhard met een bericht van deze gids. “Ten einde de reizigers, die de onderaardse gangen wenschen te bezoeken, niet meer bedrogen worden en de gids zelf niet meer misleid worden verzoekt hij de reizigers bij hem aan huis aan te melden, en zich niet meer van de bemiddeling van commissionairen noch van koetsiers te bedienen ¹³¹.”

4.2 Opkomst van de VVV's als spiegel van het opkomend toerisme

Hoewel de Sint Pietersberg in oudere bronnen wordt genoemd als het beste, mooiste of bekendste gangenstelsel in de regio of zelfs van de wereld (Calvete), is het Valkenburg dat het Limburgse toerisme in het einde van de negentiende eeuw op de kaart zet. Als in 1853 de spoorlijn Aken-Maastricht wordt geopend (afbeelding 17), leidt dit tot een toevloed van toeristen naar het kleine, rustige dorpje. Zij vinden hier voornamelijk de rust, die ze in de grote, groeiende steden waar ze vandaan komen missen¹³². Een van de trekpleisters blijken de mergelgroeven, waaromheen zich belangengroepen formeren, zoals de Grotsociëteit ‘Mirlithophile’, bestaande uit rijke middenstanders. Deze richt de eerste VVV op in 1886. ‘Vereniging het Geuldal’, zoals de vereniging

Afbeelding 17: Houtskooltekening ter herinnering aan de opening van de spoorlijn Aken-Maastricht.

toen nog heet, heeft als doel het vreemdelingsverkeer te stimuleren. De heren van deze vereniging zijn gecharmeerd van de aanwezigheid van de vreemdelingen, omdat zij nieuws meebrengen uit de

¹³¹ X, 1864, p. 27.

¹³² Gemeente Valkenburg aan de Geul. (2010) *Over Valkenburg aan de Geul. Geschiedenis*. Van: www.valkenburg.nl

rest van de wereld. Vanaf het einde van de 19^e eeuw begint onder leiding van deze vereniging Valkenburg steeds meer te doen voor de toeristen, rondleidingen worden georganiseerd (ook in grotten), er wordt een rotspark aangelegd en een uitkijktoren gebouwd ¹³³. Kortom: er wordt een organisatie geschapen die tot dan toe redelijk incidenteel bezoek in reguliere banen leidt.

De toeristengidsen die in deze tijd worden uitgegeven richten zich voornamelijk op de Valkenburgse omgeving. Nadruk wordt gelegd op de Valkenburgse groeves. Het lijkt alsof de Sint Pietersberg en haar groeves – tot dan toe in elk geval in schriftelijke bronnen genoemd als bijzondere attractie - opeens niet meer mee mogen doen. Toch blijft Maastricht niet ver achter. Eind negentiende eeuw begint in Maastricht opnieuw het besef te groeien dat toerisme economische voordelen met zich meebrengt ¹³⁴. In 1890 wordt de vereniging 'Maas en Jeker' opgericht, die overigens ook onder de naam 'Maastricht attractions' bekend staat. Deze vereniging is de eerste VVV van Maastricht. Zij organiseren feesten en wedstrijden, bevorderen kunst, industrie en het vreemdelingenverkeer ¹³⁵. Op 1 oktober 1899 wordt deze vereniging overgenomen door Maastricht Vooruit ¹³⁶. De VVV geeft toeristengidsen uit over Maastricht en ook andere firma's beginnen met zulke gidsen die de toerist vertellen welke plekjes de moeite waard zijn om te bezoeken. Dat massacommunicatie vanaf die tijd ook een rol speelt, blijkt uit een ansichtkaart van begin 20^e eeuw (rond 1910) waarin een breed publiek gewezen wordt op het bestaan van groeves.

Rond 1900 worden er, zowel in Noord als in Zonneberg een aantal schilderijen op de muur gezet voor de toeristen. Aan de ene kant zijn deze schilderijen bedoeld voor educatieve doeleinden ¹³⁷. Maar er worden ook reclametekeningen op de wanden gezet. De bekendste hiervan zijn de 'Van Houten Cacao' in Zonneberg gemaakt door Simays en Van der Veur, 'Bols jenever' en 'Alva margarine'¹³⁸. Toch waren de meeste tekeningen gewoon om de gangenstelsels wat aantrekkelijker te maken¹³⁹.

¹³³ Amendt, K. (2009) *Toerisme Valkenburg. Van bezoekers tot massatoerisme*.

www.mergelgroeven.kevinamendt.nl/toerisme-valkenburg.php; www.toerismevalkenburg.nl

¹³⁴ Ubachs, P.J.H. & Evers, I.M.H. (2005) *Historische encyclopedie Maastricht*. Zutphen: Walburg pers. p. 530.

¹³⁵ Ubachs & Evers, 2005, p.329.

¹³⁶ Ubachs & Evers, 2005, p. 329.

¹³⁷ Kamphoven, J. (1983) Toeristische ontwikkelingen na 1938. In: D.C. van Schaik e.a. (ed) *De Sint Pietersberg met aanvullend gedeelte van 1938-1983*. Thorn: EF&EF. P. 540.

¹³⁸ Caris, J. (2004) *Van Houten Cacao, Zonneberg stelsel*. Retrieved 2 mei 2010, van: troglocaris; Van Schaik, 1983, p. 78.

¹³⁹ Van Schaik, 1983, P. 82.

Afbeelding 19: Reclame-tekening Van Houten Cacao in het Zonneberg stelsel

Niet alleen verschillende gidsen, maar dus ook verschillende stelsels voerden een concurrentie met elkaar. In Slavante werd er onder leiding van het 'Société des Amis des Sciences, Lettres et Ars à Maestricht' een museum ingericht. Hierin werden fossielen tentoongesteld. Maar er was hier ook een gedenk-tekening van de latere Koningin Wilhelmina die in 1895 als prinses de groeves had bezocht en hier persoonlijk haar handtekening onder had gezet. Er was eveneens een geologische tijdstabel en een gedenkplaat van Bosquet¹⁴⁰. Omdat er in Slavante een museum gemaakt was, maakte Nicolaas Willems in Zonneberg eveneens een museum¹⁴¹. Dat nagenoeg dezelfde opzet had: een afbeelding van 'voorwereldlijke monsters', Koninklijke hoogheden, fossielen etcetera¹⁴². Bovendien werd door Nicolaas Willems een drup nagemaakt, zoals die ook in Slavante aanwezig was¹⁴³.

¹⁴⁰ Graatsma, B (1986-1988) *De Sint Pietersberg in oude prentbriefkaarten*. Samengesteld door T. Breuls. Maastricht: SOK

¹⁴¹ Morreau, J. (2002) Een reactie op: Op zoek naar Nic. Willems. In: *Sok-info 98*, maart 2002.

¹⁴² Van Schaik, 1983, p. 77.

¹⁴³ Lagas, A. (2002) Op zoek naar Nic Willems. *Sok-info 97*, januari 2002. Pp.16; Morreau, J. (2002)

Afbeelding 20: Ansichtkaart met voorwereldlijke dieren uit het museum van Slavante

Zonneberg werd in 1927 eigendom van de ENCI; de heer Nicolas Willems verzorgt ook dan nog steeds de rondleidingen in dit stelsel. Eind 1939 begint de VVV met een onderzoek of de twee stelsels niet onder dezelfde noemer geëxploiteerd kunnen worden. Wanneer zij in 1941 uiteindelijk de exploitatie van Zonneberg overnemen blijft Nicolas Willems wel nog steeds de kaartverkoop regelen¹⁴⁴.

6.3 Ir. D.C. van Schaik en het toerisme in de Sint Pietersberg

In 1929 wordt Ir. D.C. van Schaik aangenomen door de Nekami – een exploitant van losse mergel – om in het noordelijke gedeelte van de gangenstelsels van de Sint Pietersberg een transporttunnel aan te leggen om mergel vanuit de westhelling waar de dagbouwgroeve zich bevindt naar de oostkant, dat wil zeggen de kade waar schepen beladen kunnen worden, te vervoeren. In de periode dat hij hiermee bezig is ontwikkelt hij grote interesse voor de gangenstelsels. Zo spendeert hij na het uitvoeren van zijn taak, tijd door in Franse archieven op zoek te gaan naar kaarten van de

¹⁴⁴ Kamphoven (1983), Toeristische ontwikkelingen na 1938. In: D.C. van Schaik e.a. (ed.) *De Sint Pietersberg. Met een aanvullend gedeelte van 1938-1983*. Thorn: EF & EF. p. 540.

gangenstelsels¹⁴⁵. Ook schrijft hij diverse boekjes, waarin hij verschillende aspecten van de Sint Pietersberg belicht. Het meest bekende werk hiervan is 'de dikke van Schaïk' uit 1938¹⁴⁶.

Afbeelding 23: Portret van Ir. D.C. van Schaïk

Van oudsher zijn de gedeeltes Slavante en Zonneberg het centrum geweest van toeristische rondleidingen. In de jaren dertig stoppen de rondleidingen in Slavante. De ENCI spuit zogenaamd 'vliegas', vermengd met water in de gangen. Dit vult de gangen op wanneer het uithard, waardoor de gangen steeds ontoegankelijker worden¹⁴⁷. Hierdoor en door de bouw van de tunnel neemt de interesse in Noord toe. In 1934 wordt ook dit stelsel opengesteld voor publiek¹⁴⁸. Het rijk, meer specifiek de dienst Domeinen, heeft op dit moment dit gangenstelsel in bezit. De ingang 'de Ganzendries' is echter gelegen op grondgebied van de heer Jos Ceulen, die de rondleidingen

¹⁴⁵ Van Schaïk, 1983, p. 51

¹⁴⁶ Van Schaïk, 1983, p. 49.

¹⁴⁷ Graatsma, 1988, p. 32.

¹⁴⁸ Schaïk, D.C. van, (1942) *De onderaardsche gangen in den Sint Pietersberg*. Maastricht/Roermond: H. van der Marck en Zonen. P. 5.

organiseert¹⁴⁹.

De interesse van Van Schaik in de gangenstelsels vormen het begin van een nieuwe periode, waarin men met andere ogen naar de gangenstelsels begint te kijken. De nadruk op de toeristische attracties die in de gangenstelsels zijn ontstaan, neemt af en komt veel meer te liggen in de geschiedenis en geologische aspecten van de gangenstelsels zelf. Zo schrijft van Schaik:

De St. Pietersberg is daardoor te veel geworden de bezienswaardigheid bij Maastricht zonder meer en te weinig heeft men hem doorgrond als te zijn: een nationaal monument, dat met zijn geschiedenis en cultuurhistorische waarde uit een reeks van eeuwen tot ons komt, langer en meer wellicht, dan waarop eenig monument van Nederlandschen bodem bogen kan! Men heeft nooit in voldoende mate geweten of tot uiting gebracht en gewaardeerd, wat men in de onderaardsche wereld van den St. Pietersberg bezeten heeft; in ieder geval is dit vergeten en verwaarloosd.¹⁵⁰

Desondanks ziet Van Schaik in dat het toerisme en de gangenstelsels een positieve invloed op elkaar kunnen hebben. De gangenstelsels geven Maastricht een attractie en de aandacht zorgt voor het behoud van dit 'historische monument'¹⁵¹. In 1937 begint hij daarom met het schrijven van brieven aan verschillende personen met de bedoeling het toerisme in goede of betere banen te leiden. Zo meldt hij dat de bekendheid van de gangenstelsels van de Sint Pietersberg afgenomen is¹⁵² en hij vreest dat de stelsels in de vergetelheid zullen raken. Hiertoe stelt hij een vijftal maatregelen voor. Ten eerste wil hij dat een aantal gedeeltes, voornamelijk ondergronds, beschermd worden. Ten tweede wil hij een behoorlijke toegang creëren tot deze gedeeltes. Ten derde zal de toegang vrijgemaakt moeten worden van puin. Ten vierde zou hij graag een doorgang willen door de berg die loopt vanaf de Belgische grens tot aan het einde van de berg bij Maastricht. Als laatste maatregel stelt hij voor om verstevigingen aan te brengen.

Veel van deze ideeën worden uiteindelijk nooit uitgevoerd. Toch weet van Schaik de gangenstelsels onder de aandacht te brengen. Maar ook wanneer de exploitatie eenmaal op gang is blijft hij zich er mee bezig houden. Zo wordt hij in 1941 bestuurslid van de VVV Maastricht¹⁵³.

In 1941 wordt het groevereglement van kracht, dat o.a. regelt dat de eigenaar van de bovengrond een gids toestemming moet geven om de ondergrond te bezoeken. Eveneens moet er een vergunning aangevraagd worden voor het geven van rondleidingen. Deze vergunning kan maar aan één persoon op één plek afgegeven worden, zodat 'een dubbele bediening' niet meer mogelijk

¹⁴⁹ . Kamphoven, 1983, P. 540.

¹⁵⁰ Van Schaik, 1983, p49.

¹⁵¹ Regionaal Historisch Centrum Limburg (RHCL), Stukken betreffende de voorstellen van D.C. van Schaik tot exploitatie van c.q. het houden van rondleidingen door de VVV in de gangenstelsels van de St. Pietersberg mede met het doel om de aandacht op dit monument tot behoud ervan te vestigen. 1937-1948

¹⁵² Waarom dit gebeurt, wordt uit de brieven van Van Schaik niet duidelijk. Dit zou te maken kunnen hebben met de vergrote belangstelling in de grotten van Valkenburg, of door het afnemen van mogelijkheid om het bekende stelsel Slavante te bezoeken.

¹⁵³ Kamphoven, 1983, p. 542.

is. Hoewel Maastricht in deze periode bezet is door de Duitsers blijft ook in deze periode gebruik van de gangenstelsels voor het toerisme een optie. Alleen het gebied waar kunstschaten bewaard worden in het Noordelijk gangenstelsel, wordt van bezoek door toeristen uitgesloten. De voorkeur van de minister voor een exploitatie-aanvraag gaat uit naar de VVV, die hiervoor al gesprekken had gehad met de heer Ceulen. Op 19 maart 1943 wordt er een aanvraag gedaan voor een vergunning door de VVV bij inspecteur generaal der Mijnen. Vanaf 1943 worden er daarna door de VVV, in samenwerking met de heer Ceulen, rondleidingen gegeven in de gangenstelsels¹⁵⁴.

In de laatste twee jaren van de oorlog worden er geen rondleidingen gegeven, maar in 1946 wordt de samenwerking tussen de VVV en de heer Ceulen hervat. Langzamerhand beginnen er echter problemen te ontstaan. Er komen steeds meer champignonkwekers die gangen afsluiten. Eveneens stapt de stichting 1940/45 naar voren als de instantie die rondleidingen wil gaan geven. Van Schaik en de VVV hebben voor hen afgedaan door met de Duitse bezetters mee te werken. De stichting en de groep berglopers 'De bergmennekes' die de rondleidingen voor deze stichting organiseren hebben zich juist tegen de bezetter gekeerd. Zij hadden voor de oorlog bepaalde gedeeltes gepacht waar zij champignonbedden aanlegden als toeristische bezienswaardigheid. Omdat zij door de bezetter gedwongen werden om rondleidingen te geven, hadden zij hun pacht opgezegd. Ondertussen gebruikten ze hun kennis van de berg om illegale activiteiten uit te voeren¹⁵⁵.

Dit conflict liep hoog op. Voor een aantal jaren worden de rondleidingen helemaal stil gelegd, totdat het ministerie uiteindelijk in 1948 besluit de VVV de vergunning te verlenen¹⁵⁶.

4.3 De periode na de tweede wereldoorlog: interesse en onderzoek

De door Ir. D.C. van Schaik in gezette belangstelling voor de groeves van de Sint Pietersberg vinden ook na de tweede wereldoorlog hun weerklank. Na de tweede wereldoorlog is de afgraving van de Pietersberg in een stroomversnelling geraakt: er is een grote behoefte aan cement, wegens de wederopbouw en de bevolkingsexplosie van de babyboom. De ENCI wil derhalve haar capaciteit uitbreiden. In 1948 verleent gedeputeerde staten de vergunning die ENCI nodig heeft voor deze uitbreiding. In 1949 wordt er door gedeputeerde staten een commissie in het leven geroepen, deze onderzoekt of er geen gedeeltes binnen de vergunning vallen die behouden dienen te blijven. Deze commissie adviseert een wetenschappelijk onderzoek. Uiteindelijk wordt er een onderzoeksgroep ingesteld onder leiding van Ir. D.C. van Schaik. De ENCI gaat hiermee akkoord en bekostigt dit onderzoek. Dit 'St. Pietersbergonderzoek' vond plaats tussen 1949 en 1952 en heeft veel

¹⁵⁴ RHCL, Stukken betreffende de voorstellen van D.C. van Schaik, 1937-1948.

¹⁵⁵ RHCL, Stukken betreffende de voorstellen van D.C. van Schaik, 1937-1948.

¹⁵⁶ RHCL, Stukken betreffende de voorstellen van D.C. van Schaik, 1937-1948.

gedocumenteerd over de nu verdwenen stelsels Slavante en Zuid.¹⁵⁷ Ook na deze periode vormt de snelheid waarmee gangenstelsels verdwijnen een nieuw motief om georganiseerd onderzoek te verrichten. Volgens De Grood is de behoefte aan onderzoek van de gangenstelsels en de mate waarin deze verdwijnen door afgravingen evenredig.¹⁵⁸ Echter wordt onderzoek nu meestal gedaan door de 'berglopers'¹⁵⁹. Zeker de 'jonge generatie' hebben een behoefte om (wetenschappelijk) onderzoek te doen. De eerste poging hiertoe wordt genomen door Frans Bunnik en Hans Ogg, die in 1969 de 'Vereniging tot bevordering van wetenschappelijk onderzoek St. Pietersberg' oprichten¹⁶⁰. Doelstelling van deze vereniging is om mensen die de berg serieus willen benaderen (als actieve onderzoeker of ondersteuner van activiteiten) te verenigen. Het gaat hierbij zowel om de persoon die graag onderzoek wil doen als de bonafide niet-onderzoeker. Onderzoek gebeurt onder andere in werkgroepen die allerhande facetten van de Sint Pietersberg te bestuderen¹⁶¹. Er werd een blad genaamd 'Troglofiel' uitgegeven, waarin verschillende kleine artikelen verschenen. De vereniging werd uiteindelijk opgeheven¹⁶². Het was moeilijk om de vereniging te handhaven zoals die was, omdat deze erg afhankelijk was van de personen die het bestuur wilden en konden vormen¹⁶³. Bovendien ging het in deze vereniging steeds minder om daadwerkelijk onderzoek en meer om het recreatief berglopen.

Vier oud leden, Hans Kamphoven, Jos Cobben, Jacques Diederens en Max Wijnen probeerden een nieuwe vereniging op te zetten: Het instituut voor groevenonderzoek Limburg in oprichting. Tot een echte vereniging komt het niet. Ed de Grood, medewerker van het Natuurhistorisch museum, komt op het idee om een op onderzoek gericht werkverband onder te brengen als studiegroep van het Natuurhistorisch Genootschap. Op 14 oktober 1977 ontstaat zo de Studiegroep onderaardse kalksteengroeves van het Natuurhistorisch Genootschap, of de SOK. Doelstelling van deze groep is gelijk aan die van de eerdere vereniging tot bevordering wetenschappelijk onderzoek Sint Pietersberg: het bevorderen van wetenschappelijk onderzoek. Daarnaast is er hoop dat deze onderzoeken het belang van behoud van de Sint Pietersberg benadrukt wordt. In eerste instantie is dit een selecte onderzoeksgroep. Lidmaatschap wordt alleen aan actieve onderzoekers verleend. Het onderzoek van de individuele onderzoeker en dat van de SOK moeten bij elkaar aansluiten, anders is

¹⁵⁷ Grood, E. de (1983) *De onderaardse gangen in de sint pietersberg: vijf en veertig turbulente jaren*. In: D.C. van Schaik e.a. (ed) *De Sint Pietersberg met aanvullend gedeelte van 1938-1983*. Thorn: EF&EF. P. 416.

¹⁵⁸ De Grood, 1983, p. 405.

¹⁵⁹ Een bergloper is iemand (meestal uit de omgeving) die als hobby de gangenstelsels bezoekt.

¹⁶⁰ Deze vereniging komt later bekend te staan als 'de vereniging met de lange naam'.

¹⁶¹ De Grood, 1983, p. 427.

¹⁶² Ed de Grood, 4 juni 2010; Hans Ogg, 4 juni 2010; Grood, E. de (2003) *De Zilveren SOK. Memorie van groei en bloei van de studiegroep onderaardse kalksteengroeven*. In: *Natuurhistorisch maandblad*. December 2003. Jaargang 92.

¹⁶³ Hans Ogg, 4 juni 2010.

lidmaatschap ook niet mogelijk ¹⁶⁴. Naarmate de tijd verstrijkt wordt de SOK steeds opener. Om lid te worden volstaat een lidmaatschap van het Natuurhistorisch Genootschap.

De SOK neemt nu een belangrijke en grote plaats in in de wereld van de berglopers. Bovendien heeft de SOK een actieve rol in de besluitvorming rondom de groeves in Zuid-Limburg.

4.4 De periode na de tweede wereldoorlog: Rondleidingen en toerisme.

Parallel aan deze ontwikkelingen in de interesse en het onderzoek naar de Sint Pietersberg loopt de ontwikkeling van het toerisme in de gangenstelsels. Deze twee zijn nauw aan elkaar verbonden.

Na de tweede wereldoorlog ontwikkelt zich ook in Nederland een welvaartsstaat. De mensen krijgen meer te besteden en langere vakanties. Hiervan profiteert het toerisme. Waren de gangenstelsels van de Sint Pietersberg eerst alleen voor de elite te bezichtigen (een rondleiding kostte anderhalve gulden, ongeveer evenveel als een hotelovernachting) nu werd dit voor iedereen toegankelijk ¹⁶⁵.

In 1957 wordt het zogenaamde 'Casino Slavante' een vertrekpunt voor de bezoeken aan Zonneberg, omdat bij de oude ingang vernielingen aangericht werden en in de gidsenhuisjes werd ingebroken ¹⁶⁶. Overigens blijven tot het eind van de jaren zeventig rondleidingen ook rechtstreeks vanuit een verkooppunt aan de ingang van Zonneberg georganiseerd worden. Rondleidingen in het Noordelijk gangenstelsel worden georganiseerd vanuit café Bergrust, dat tot eind jaren zeventig als verkooppunt fungeert en daarna verzamelpunt blijft.

In 1960 wordt de vrije zaterdag ingevoerd. Hierdoor nemen de weekendreisjes toe. Ook dit is te merken in het toerisme ¹⁶⁷. Vanaf deze periode stijgt het aantal bezoekers dat de grotten komt bezichtigen. Staatstoezicht op de mijnen houdt toezicht op de gangenstelsels. Waar nodig worden verstevigingen aangebracht. Ondanks toezicht van politie en marechaussee is er veel last van jeugd die vernielingen aanbrengen in de grotten ¹⁶⁸. Dit probleem neemt in omvang toe, in 1965 worden speciale brigadiers aangewezen, maar er is volgens de VVV te weinig mankracht om dit probleem voldoende aan te pakken ¹⁶⁹. Als in de jaren tachtig een nieuwe aanvraag gedaan moet worden voor een vergunning door de VVV bij de provincie wordt tegelijkertijd gesproken over het afsluiten van de groeves. De VVV zou graag één ingang voor beide groeves hebben, maar hier wordt door het college van B&W van afgezien, vanwege bezwaren door omwonenden en het ministerie van CRM ¹⁷⁰.

Ook binnen de VVV beginnen zich steeds meer veranderingen voor te doen. Gidsen waren

¹⁶⁴ De Grood, (2002), De Zilveren SOK. Memorie van groei en bloei van de studiegroep onderaardse kalksteengroeven. In: *Natuurhistorisch maandblad*. December 2003. Jaargang 92.

¹⁶⁵ Caris, 1999, p. 10-7.

¹⁶⁶ Kamphoven, 1983, p. 540.

¹⁶⁷ VVV jaarverslag 1962, p. 1.

¹⁶⁸ VVV jaarverslag 1961, p. p; VVV jaarverslag 1963, p. 11; VVV jaarverslag 1964, p. 10;

¹⁶⁹ VVV jaarverslag 1965, p. 11

¹⁷⁰ Regionaal Historisch Centrum Limburg (RHCL), Stukken betreffende de toeristische exploitatie van het gangenstelsel van de St. Pieter. 1982-1983.

vaak studenten die een zakcentje bij verdienen in het hoogseizoen, terwijl de structurele bezetting verzorgd werd door speciaal opgeleide, meestal bejaarde gidsen die geen ‘grottenachtergrond’ hadden. Er waren serieuze gidsen, maar er waren er ook bij die sterke verhalen vertelden in de hoop op meer fooi ¹⁷¹. Vanaf de jaren tachtig wordt, vooral door de inspanning van de toenmalige coördinator H. Kamphoven, een professionaliseringsslag gemaakt die uiteindelijk uitmondt in 1999 in een opleiding van drie maanden voor grottengidsen. Deze opleiding bestaat uit een praktisch gedeelte waarin de weg geleerd wordt en hoe men het beste een goed en leuk verhaal kan vertellen. Maar er is ook een theoretisch deel waarbij de gids allerhande zaken moet leren over de wording van de Sint Pietersberg en de gangenstelsels ¹⁷².

¹⁷¹ John Caris, 19 mei 2010; Rob Heckers, 31 mei 2010; Hans Ogg, 4 juni 2010.

¹⁷² Caris, 1999.

5 Reiservaringen in de negentiende en twintigste eeuw

De opkomst van het massatoerisme zorgde voor een merkwaardige paradox. Zijn uit een eerdere periode enkele directe belevingsverslagen bekend van bezoeken aan de berg, de opkomst van het massatoerisme dat in zijn massaliteit juist veel mogelijkheden tot verslaglegging biedt, betekent ook het eind van dit soort ‘getuigenissen’. Om iets te kunnen zeggen over de waarschijnlijke beleving van groevenbezoeken in die tijd moeten we indirecter te werk gaan en ons wenden tot in die tijd geschreven reisgidsen. We doen dat in de veronderstelling dat ook in die tijd doelgroepgericht geschreven werd en dat dus hetgeen werd benadrukt in die gidsen ook de interesses van het lezerspubliek – de potentiële bezoekers – weerspiegelde. De ontwikkeling in het toerisme is terug te zien in de manier waarop de Sint Pietersberg in de reisgidsen behandeld wordt.

5.1 Reizen vanuit reisgidsen

In de tweede helft van de negentiende eeuw ontstaat een nieuw genre informatieve boeken met een duidelijk format: reisgidsen. Deze gidsen vertellen welke punten interessant zijn om te bezoeken en geven informatie over deze punten.

De eerste reisgids die ik heb gevonden is gids *Maestricht et les environs* uit 1855. In dit kleine, tweetalige gidsje wordt één pagina (per taal) gewijd aan de Sint Pietersberg. Opmerkelijk is dat deze gids begint met melding te maken van de literatuur die er al over de berg is geschreven waardoor een uitgebreide beschrijving volgens deze gids eigenlijk al niet meer nodig is. “Ce dédale immense, dont les particularités font le sujet de plusieurs livres très répandus, est tellement curieux que nous nous proposons de ne pas en donner ici une description détaillée¹⁷³.” Vervolgens wordt er overigens wel informatie gegeven over de plek waar men een gids kan vinden (in hotel Bonn) en melding gemaakt van de namenlijsten op de muren en het fenomeen van het daglicht dat vanuit de ingang de gang in schijnt.

De volgende reisgids is al meer zoals wij die kennen. De Baedeker reisgids over Maastricht uit 1880 wijdt ook een stuk aan de Sint Pietersberg. Zoals Lamkin opmerkt, maakt Baedeker bij zijn gids gebruik van andere literatuur, waaronder het verslag van Giucciardini¹⁷⁴. Baedeker geeft aanwijzingen hoe bij de ingang van de groeves te komen en hoe en waar men hoofdgids Dorlo kan vinden. Deze gids gaat vervolgens verder met het verschaffen van uitgebreide informatie over de geologische herkomst van de mergel, de fossielen, het winnen van de bouwstenen en het aandeel van de

¹⁷³ Bonn, A. (1855) *Maestricht et les environs. Recueil publié à des étrangers/Maastricht und Seine umgebung. Eind wegweiser zum gebrauch für fremde*. Aachen: Ulrichs & fils/sohn, p. 58.

¹⁷⁴ Lamkin, E (2001) Baedeker en de Sint Pietersberg. Een reisbeschrijving uit de negentiende eeuw. Uit: *SOK-mededelingen nr.34* januari 2001.

Romeinen in het maken van de groeves. Bovendien wordt melding gemaakt van een drietal toeristische bezienswaardigheden in de gangenstelsels, namelijk de namen op de muren en de overblijfselen van de vluchtelingen in de berg en de aanwezigheid van aardpijpen. Uit het laatste deel van de beschrijving is duidelijk de invloed van Giucciardini te vinden, gezien zijn beschrijving van het vervoeren van de stenen de berg af ¹⁷⁵. Deze reisgids is in dat opzicht anders dan de reisgidsen zoals die later verschijnen. Baedeker berust duidelijk vooral op schriftelijke bronnen uit het verleden en gaat minder in op 'belevingsaspecten'.

In 1883 geeft Franquinet een levendiger beschrijving van de gangenstelsels. Hij heeft het over het doolhof waarin men makkelijk verdwaalt. Naar aanleiding hiervan vermeldt hij ook heel kort de vier monniken die verdwaalden en overleden. Daarnaast noemt hij de drup. Vervolgens komen tekeningen en de duizenden en duizenden handtekeningen op de muur aan bod. Pas daarna geeft hij wat meer feitelijke informatie, zoals de aanwezigheid van de fossielen en het winnen van mergelstenen ¹⁷⁶. Wat hierin opmerkelijk is, is dat Franquinet vooral aandacht schenkt aan bezienswaardigheden en veel minder tracht feitelijke informatie te geven.

Crolla geeft een reisgids uit over een groot gedeelte van Zuid-Limburg en neemt hierin ook de gangenstelsels van de Sint Pietersberg op. Ook zijn beschrijving kenmerkt zich door een focus op wat de bezoeker te zien krijgt: het doolhof en het verhaal van de vier monniken, de drup, de vindplaats van de Mosasaurus, de handtekening van Napoleon en de overblijfselen van het verblijf van de vluchtelingen in de berg ¹⁷⁷. Ook hier dus de nadruk op het bezienswaardige en sensationele en minder op het educatief relevante. Overigens is het interessant op te merken dat deze gids in elk geval tien drukken heeft gehad en dus kennelijk veel verkocht werd.

Niet veel later verschijnt ook van de ANWB een gids over Zuid-Limburg ¹⁷⁸. Hierin zien we eigenlijk dezelfde informatie terugkomen, net als in de reisgids van Sassen, in opdracht van de Vereniging tot bevordering vreemdelingenverkeer Maastricht uitgegeven. Opmerkelijk is dat in de laatste alinea een kleine 'sneer' gemaakt wordt naar Valkenburg, door – overigens terecht -te stellen dat zij ook wel groeves hebben, maar dat de groeves nergens zo groot en hoog zijn als die in de Sint Pietersberg ¹⁷⁹.

De aanwezigheid van de Romeinen blijft bij de ANWB gids, Sassen en ook in de reisgids van Goossens een belangrijk gegeven. Waarschijnlijk was dit goed om toeristen mee te lokken. Voor

¹⁷⁵ Lamkin, 2001.

¹⁷⁶ Franquinet, G.D. & Suringar (ed.) (1883) *Gids van Maastricht: Geschiedenis, merkwaardigheden en omstreken*. Herzien door Habets. Maastricht : "Courrier de la Meuse" H.F. van den Eerenbeemt. Pp. 72-75.

¹⁷⁷ Crolla, J. Jr. (na 1912). *Laatste officiële geïllustreerde Reis- & wandelgids voor Valkenburg, Geul- Gulp- en Maasdal. Met plattegrond en uitgebreide wandelkaart*. (10^e vermeerderde druk) Valkenburg: Joseph Crolla Jr. p. 117

¹⁷⁸ ANWB toeristenbond voor Nederland. (1917) *Te voet door Zuid-Limburg*. 's Gravenhage: ANWB

¹⁷⁹ Sassen, D. (1925) *Maastricht*. Maastricht: vereniging tot bevordering van het Vreemdelingenverkeer. Pp. 51-53.

Goossens, die in zijn reisgids slechts summier informatie verschaft over bezienswaardigheden, volstaat dit feit alleen, hij geeft geen verdere informatie¹⁸⁰.

Afbeelding 22: Ansichtkaart van de ingang van het stelsel Slavante.

De volgende reisgidsjes zijn een drietal gidsjes bestemd voor de Duitse bezetter¹⁸¹ of voor de Engelse en Amerikaanse bevrijder¹⁸² - de laatste van de hand van Mathias Kemp. Het Duitse gidsje geeft een korte cultuurhistorische beschrijving van Maastricht (als Germaanse stad) en behandelt en passant ook op een zeer feitelijke wijze de grotten, het ontstaan van het mergellandschap en de gangenstelsels¹⁸³. Het gidsje van Kemp gaat alleen in op de grotten. Beide gidsen zijn overigens niet bedoeld voor een breed publiek¹⁸⁴.

Na deze periode valt er een gat in de reeks toeristische gidsen die ik heb kunnen vinden¹⁸⁵. In de periode 1984 tot 1990 geeft de VVV een korte beschrijving van de gangenstelsels in haar

¹⁸⁰ Goossens, W. (1928) *Welkom vreemdeling te Maastricht*. Maastricht: gebroeders van Aelst. P. 8.

¹⁸¹ Schubert (nb) *Maastricht führer in wort und bild durch die alte stadt für die deutschen soldaten*. Maastricht: Leiter-Nypels. P. 42.

¹⁸² Schaïk, D.C. van (1945) *The old town of Maastricht and the caves of mount St. Peter. Souvenir-edition in honour of our American liberators*. Heer: Van Schaïk; Kemp, M (1945) *The Grottos of Limburg*. (H.J. Rosenstern & Klaus, V.J. vert uit het Nederlands) Maastricht: Veldeke.

¹⁸³ Brunklaus, F.A. (1941) *Maastricht in Zakformaat. Gids voor stad en omstreken*. Maastricht: Leiter-Nypels. P. 138-139.

¹⁸⁴ Kemp, 1945.

¹⁸⁵ Dit is overigens niet omdat er toen geen reisgidsen uitgegeven werden. Verouderde reisgidsen zijn moeilijk terug te vinden gezien hun afgenomen waarde wat betreft het verstrekken van toeristische informatie als openingstijden. Enkele van dit soort gidsen zullen nog wel in privé collecties aanwezig zijn.

toeristische gidsen. Hierin wordt vermeld dat de beroemde grotten van de Sint Pietersberg zijn ontstaan door de winning van mergel. Hierdoor ontstond in de loop der eeuwen een labyrint met meer dan twintig duizend gangen. Blokbrekers hebben hun sporen achter gelaten enzovoorts ¹⁸⁶. Geleidelijk zien we in deze gidsen een accentverschuiving optreden: niet het angstaanjagende, sensationele staat voorop; informatieverstopping krijgt een zwaarder accent dan eerder het geval was. Iets wat nog eens benadrukt wordt door de uitgave van een boekje waarin alle informatie die verteld wordt tijdens de rondleiding nog eens na te lezen valt ¹⁸⁷.

Deze trend zet zich nog wat verder voort in de nieuwste informatievoorziening van de VVV. Op de website Maastricht underground ¹⁸⁸ en in de folders die de bezoekers krijgen op het moment dat ze een kaartje kopen om de gangenstelsels bezoeken wordt er veel informatie gegeven. De bedoeling van deze informatie is de bezoeker alvast voor te bereiden op wat hen te wachten staat ¹⁸⁹.

¹⁸⁶ Toeristische gids Maastricht 1984-85 tm 1990. Uitgave van de VVV Maastricht.

¹⁸⁷ Kerbusch, M.J. (1996) *St. Pietersberg Noordelijk gangenstelsel. Met wandeling vanaf het VVV-kantoor*. Maastricht: VVV

¹⁸⁸ Website, Maastricht underground

¹⁸⁹ Henriëtte Frederiks, 9 april 2010

Conclusie

Vanaf halve eeuw de zestiende eeuw zijn er bronnen beschikbaar van personen die vertellen over hun ervaring in de Sint Pietersberg. Uit deze bronnen is het een en ander op te merken dat betrekking heeft op de beleving van de gangenstelsels van de Sint Pietersberg. Hierdoor zouden we een antwoord kunnen geven op de vraag: Welke ontwikkelingen en constanten zijn er te zien in de manier waarop bezoekers de gangenstelsels van de Sint Pietersberg beleven?

Er is een grote constante te zien: de manier waarop het donkere, stille labyrint indruk maakt op de bezoeker. Deze raakt hierdoor geïntregerd, maar is tegelijkertijd beangstigd. Daarnaast zijn er globaal een aantal trends te zien die aangeven op welke manier de gangenstelsels beleefd werden. De geschriften van Calvete d'Estrella en Giucciardini uit de zestiende eeuw geven voornamelijk het beeld van een bloeiende industriële, economische bedrijvigheid. De verslagen gaan voornamelijk over de wonderen van het blokbreken en het gemak van de logistieke kant van deze handel.

In de achttiende eeuw vinden we de wetenschappelijke interesse terug, die reizigers in deze periodes op weg zet. De 'grand tour' als educatief einde, zorgt voornamelijk voor een interesse in fossielen, geologie en voor een deel de historische afkomst van de Sint Pietersberg. Reisverslagen uit deze periode focussen zich meer op deze aspecten en geven uitgebreide informatie. Voornamelijk de Mosasaurus is hierin een geliefd onderwerp.

Ongeveer halverwege de negentiende eeuw zien we dat er steeds meer nadruk komt te liggen op het plezierige aspect van de reis. Er worden meer anekdotes verteld, er worden leuke en vermakelijke dingen gezien. Rond 1900 worden er dan ook afbeeldingen aangebracht op de muren om de toeristen mee te vermaken.

Dit is echter niet van heel erg lange duur. Rond de jaren dertig van de twintigste eeuw begint er opnieuw een wetenschappelijke interesse te ontstaan in de Sint Pietersberg. Culturele, historische, geologische en biologische aspecten worden bestudeerd door voornamelijk Ir. D.C. van Schaik die zich eveneens begint te bemoeien met het toerisme. Hij ziet het toerisme doel en middel om de waarden van de Sint Pietersberg te behouden. Langzamerhand komen de feitelijkheden weer centraal te staan. De berg op zichzelf is weer onderdeel van de blik van de bezoeker.

Bronnenlijst

Literatuur

- ANWB toeristenbond voor Nederland. (1917) *Te voet door Zuid-Limburg*. 's Gravenhage: ANWB
- Blaauw, H. (2007) Lambier le Pondeur. Een fascinerend middeleeuws handschrift in de Sint Pietersberg. In: *Sok-mededelingen* nr. 46, van <http://www.mynkamer.eu/artikelen/lambier/inhoud.htm>, retrieved 26 mei 2010.
- Bonn, A. (1855) *Maestricht et les environs. Recueil publié à des étrangers/Maestricht und Seine umgebung. Eind wegweiser zum gebrauche für fremde*. Aachen: Ulrichs & fils/sohn
- Breuls, T (1990) Romaans, Romeins of nog ouder? In: *Sok-mededelingen*. Nr. 15
- Brunklaus, F.A. (1941) *Maastricht in Zakformaat. Gids voor stad en omstreken*. Maastricht: Leiter-Nypels
- Caumartin, L. (1862/1996) *Entre Liège et Maestricht. Promenades dan les environs de Visé*. A. Caspers, S. den Braber, M van den Berg, C. Verhagen, P. Blaise, I. Fraile & V. Guillaume. (vert.) In: Wijnands, P. (ed) *De Sint-Pietersberg een intercultureel erfgoed*. Maastricht: Schrijven Lippertz
- Chard, C. (1999) *Pleasure and guilt on the grand tour. Travel writing and imaginative geography, 1600-1830*. Manchester: University Press.
- Clemens, C.H. (1840) *Herinneringen en ontmoetingen: nieuwe schetsen uit Noord-Brabant, Limburg en België*. Nijmegen: J.F. Thieme
- Corbin, A. (1989) *Het verlangen naar de kust*. J. Holierhoek (vert.) Nijmegen: SUN.
- Crolla, J. Jr. (na 1912). *Laatste officiële geïllustreerde Reis- & wandelgids voor Valkenburg, Geul-Gulp- en Maasdal. Met plattegrond en uitgebreide wandelkaart*. (10^e vermeerderde druk) Valkenburg: Joseph Crolla Jr
- Felder, P.J. (1983) De geologie van de Sint Pietersberg: diepgaand onderzoek na 1938. In: Ir. D.C. Van Schaik, e.a.. *De Sint Pietersberg*. Thorn: EF & EF
- Faujas de Saint Fond (1802) *Natuurlijke historie van den Sint Pietersberg bij Maastricht*. J.D. Pasteur (vert. uit het Frans) Oorspronkelijke uitgave 1799. Heruitgave(1981) Vylen: Stichting heruitgaven Limburg der Nederlandse geologische vereniging.
- Franquinet, G.D. & Suringar (1883) *Gids van Maastricht: Geschiedenis, merkwaardigheden en omstreken*. Herzien door Habets. Maastricht : "Courrier de la Meuse" H.F. van den Eerenbeemt.
- Graatsma, B. (1968-1988) *De Sint Pietersberg in oude prentbriefkaarten*. Samengesteld door T. Breuls. Maastricht: SOK
- Grood, E. de (1983) De onderaardse gangen in de sint pietersberg: vijf en veertig turbulente jaren. In:

- D.C. van Schaik e.a. (ed) *De Sint Pietersberg met aanvullend gedeelte van 1938-1983*. Thorn: EF&EF.
- Grood, E. de (2003) De Zilveren SOK. Memorie van groei en bloei van de studiegroep onderaardse kalksteengroeven. In: *Natuurhistorisch maandblad*. December 2003. Jaargang 92.
- Guicciardini, L. (1560) *De idyllische Nederlanden*. M. Jacqmain (vert.) Antwerpen/Amsterdam: De Vries Brouwers.
- Goeldner, C.R., Brent Richie, J.R., McIntosh, R.W. (2000) *Tourism, principles, practices, philosophies*. 8ste editie. New York: John Wiley & Sons
- Goossens, W. (1928) *Welkom vreemdeling te Maastricht*. Maastricht: gebroeders van Aelst
- Kamphoven (1983). Toeristische ontwikkelingen na 1938. In: D.C. van Schaik e.a.(ed.) *De Sint Pietersberg met aanvullend gedeelte van 1938-1983*. Thorn: EF&EF.
- Kemp, M (1945) Kemp, M (1945) *The Grottos of Limburg*. (H.J. Rosenstern & Klaus, V.J. vert) Maastricht: Veldeke
- Lagas, A. (2002) Op zoek naar Nic. Willems. In: *SOK-info nr. 97*. Januari 2002.
- Lamkin, E (2001) Baedeker en de Sint Pietersberg. Een reisbeschrijving uit de negentiende eeuw. Uit: *SOK-mededelingen nr.34*, januari 2001
- Maes, J. (1998) De berg van Maastricht. Een vertaling uit het Spaans (Castiliaans) van een reisverslag uit 1552 van I.C. Calvete d'Estrella. Uit: *Sok-mededelingen 29 augustus 1998*
- Morreau, J. (2002) Een reactie op: Op zoek naar Nic. Willems. In: *SOK-info, nr. 98*. Maart 2002
- Renesse, J. van (7 juni 1823) Eenige bijzonderheden omtrent den st. pietersberg bij maastricht; medegedeeld in een gemeenzamen brief. Uit: *Vaderlandse letteroefeningen of tijdschrift van kunsten en wetenschappen. St. 2*, pg 589-597. Amsterdam : Leeneman van der Kroe.
- Sassen, D. (1925) *Maastricht*. Maastricht: vereniging tot bevordering van het Vreemdelingenverkeer
- Schaik, D.C. van (1983) De onderaardse gangen in de Sint Pietersberg. In: D.C. van Schaik e.a.(ed.) *De Sint Pietersberg met aanvullend gedeelte van 1938-1983*. Thorn: EF&EF.
- Schaik, D.C. van (1941) *De onderaardsche gangen in den Sint Pietersberg*. Roermond/Maastricht: H. van der Marck en zonen.
- Schaik, D.C. van (1945) *The old town of Maastricht and the caves of mount St. Peter. Souvenir-edition in honour of our American liberators*. Heer: Van Schaik
- Schubert (nb) *Maastricht führer in wort und bild durch die alte stadt für die deutschen soldaten*. Maastricht: Leiter-Nypels.
- Southy, R (1815) *A journal of a tour in the Netherlands in the autumn of 1815*. Retrieved 14 mei 2010, from <http://books.google.com>

Speelberg, F. & Zilverschoon, J. (2007) *Zotheid in de duisternis. Middeleeuwse tekeningen in de Sint Pietersberg*. Nijmegen: University press.

Ubachs, P.J.H. & Evers, I.M.H. (2005) *Historische encyclopedie van Maastricht*. Zutphen: Walburg pers.

Urry, J. (2002) *The Tourist Gaze*. 2^e editie. London: SAGE.

Westreenen, F.S. (1988) De geschiedenis van de onderaardse kalksteengroeven, een historisch overzicht tot 1500. In: *Sok-mededelingen nr. 12*.

Wijnands, P. (1996) Inleiding. Uit : *De Sint Pietersberg een intercultureel erfgoed*. Maastricht: Schrijven Lippertz.

X. (1864) *Twee uren in de onderaardsche gangen van den Sint Pietersberg*. (vertaler onbekend) Maastricht: Sint Paulus vereniging

Niet-officieel gepubliceerde literatuur

Anomiem (1966) *NOTA betreffende de betekenis van het zonneberg gangenstelsel in de Sint Pietersberg*. Provincie waterstaat Limburg

Bory de Saint Vincent. (1821) *Onderaardse reis of beschrijving van het plateau van Sint-Pieter bij Maastricht en zijn uitgestrekte onderaardse gangen*. F.H. Brouner (vert. uit het Frans). Aanwezig in de stadsbibliotheek Centre Ceramique Maastricht

Caris, J. (ed.) (1999) *Opleiding grottengids*. VVV Maastricht

Kerbusch, M.J. (1996) *St. Pietersberg Noordelijk gangenstelsel. Met wandeling vanaf het VVV-kantoor*.

Morreau, J (2002) *Wie was Nic. Willems?*

Rompen, P. (1995) *Mosasaurus Hoffmanni: De lotgevallen van een type exemplaar*.

VVV (1961-1965) *Jaarverslagen*.

Toeristische gids Maastricht 1984-85 tm 1990. Uitgave van de VVV Maastricht

Archieven

Regionaal historisch centrum Limburg

Provinciale griffie van Limburg.

Cat. Nr. 9098 Stukken betreffende de toeristische exploitatie van het gangenstelsel van de St. Pieter

Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap

Cat. nr. 346 Stukken betreffende voorstellen van D.C. van Schaik tot exploitatie van c.q. het houden van rondleidingen door de VVV in de gangenstelsels van de Sint Pietersberg, mede met het doel om de aandacht op dit monument tot behoud ervan te vestigen

Handschriftencollectie RAL

Cat. Nr. 337 Colette, A.G. Handschrift over den St. Pietersberg bij Maastricht, 18e eeuw.

Websites

Amendt, K. www.mergelgroeven.kevinamendt.nl

Caris, J. www.troglocaris.com

Gemeente Valkenburg aan de Geul. www.valkenburg.nl

Heckers, R. www.caestert.net

Honeé, E. www.mynkamer.eu

Maastricht Underground www.maastrichtunderground.nl

Wikipedia. <http://en.wikipedia.org/>

Interviews

Hans Ogg, 4 juni 2010, Maastricht

Henriëtte Frederiks, 9 april 2010, Maastricht

John Caris, 19 mei 2010, Maastricht

Rob Heckers, 31 mei 2010, Maastricht

Lijst van gebruikte afbeeldingen

Afbeelding 1 (voorpagina). Voor dit doel gemaakt ontwerp van Tillon Ogg, 2010.

Afbeelding 2. Overzichtskaart Nederlandse gedeelte van de gangenstelsels van de Sint Pietersberg.
Uit: persoonlijk archief Hans Ogg.

Afbeelding 3. Sint Joris en de draak. Plafond tekening gemaakt met roet. Deze tekening bevindt zich in Caestert. Uit: Speelberg & Zilverschoon, 2007, p. 21.

Afbeelding 4. Handtekening Lambier le Pondeur, 1468. Deze handtekening bevindt zich in Caestert.
Uit: Speelberg & Zilverschoon, 2007, p.43.

Afbeelding 5: Colette met echtgenote Maria Elisabetha de Godding De Canne. Van:
www.breurhenket.com

Afbeelding 6 : Barthélemy Faujas de Saint Fond. Portret. Van : <http://en.wikipedia.org>

Afbeelding 7: Gezicht van den voornaamsten ingang van het hol onder de vesting van den st.
Pietersberg van binnen gezien. Uit: Faujas de Saint Fond, 1802, plaat II.

Afbeelding 8: Portret van Robert Southy. Van <http://en.wikipedia.org>

Afbeelding 9: Portret van Bory de Saint Vincent. Van: <http://en.wikipedia.org>

Afbeelding 10: Houtskooltekening van Luther en Calvijn. De tekst boven en naast de afbeelding luidt:
Martin Louter en Jan Calvijn groot geweest en zijn nu klein. Afgefallen om getrouwt te zijn. Uit:
Persoonlijk archief Hans Ogg

Afbeelding 11: Houtskooltekening van de vier paters. Het opschrift onder de afbeelding luidt: 4
kloosterlinghe in dit spelonck verdooldt sijnde dood trug ghefonde ten jare 1640. Uit: persoonlijk
archief Hans Ogg

Afbeelding 12: Gravure van de vondst van de Mosasaurusschedel. Uit: Faujas de Saint Fond, 1802,
titelpagina.

Afbeelding 13 : Negendrup in Slavante. Uit : Persoonlijk archief Hans Ogg.

Afbeelding 14: Echo gang in Caestert. Uit: Persoonlijk archief Hans Ogg.

Afbeelding 15: Voederbakken in Noord. Uit: Persoonlijk archief Hans Ogg.

Afbeelding 16: Handtekening van Napoleon Bonaparte. Uit: Persoonlijk archief Hans Ogg.

Afbeelding 17: Gedenkplaat spoorweg Aken-Maastricht. Uit: Persoonlijk archief Hans Ogg

Afbeelding 18: Foto van de Onze Lieve Vrouwe Kerk Maastricht met ernaast een reclameopschrift
voor kaarten voor de grot van de Sint Pietersberg. Uit: Persoonlijk archief Hans Ogg.

Afbeelding 19: Reclame-tekening Van Houten Cacao in Zonneberg. Van: www.troglocaris.com

Afbeelding 20: Ansichtkaart met voorwereldlijke dieren in het museum van Slavante. Van: www.caestert.net

Afbeelding 21: Portret van Ir. D.C. van Schaik. Van: <http://forum.meestreechonline.nl>

Afbeelding 22: Ansichtkaart van de ingang van het stelsel Slavante. Van: www.caestert.net

Kaarten in de Bijlages allen afkomstig uit het persoonlijk archief van Hans Ogg, bijgewerkt door Hans Ogg, Tillon Ogg en auteur.